

CEMAAT KAVRAMININ DELALETİ İLE İLGİLİ YAKLAŞIMLAR VE İSLAM DÜŞÜNCE EKOLLERİNE YANSIMALARI*

Recep KÖKLÜ**

Öz

Siyasi ve itikadi bir içeriğe sahip olan cemaat kavramı Hz. Peygamber'in hadislerinde çokça geçmektedir. En genel manasıyla İslam'ın ve Müslümanların birlik ve beraberliği anlamında kullanılan cemaat, İslam Düşünce Tarihinin merkezinde yer alan kavramlardandır. Bu meşrulaştırıcı etkisinden dolayı neredeyse bütün mezhep ve fırkalar cemaat kavramına sahip çıkmış ve temsilcisinin kendileri olduğunu iddia etmişlerdir. Bu çalışma cemaat kavramının içeriği, kapsamı ve İslam Düşüncesine yansımalarını tespit etme saikiyle ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cemaat, Tefrika, Ehl-i Sünnet, Bid'at.

Approach to Portend of the Concept of Islamic Community and Effect on Schools of Islamic Thought

Abstract

The concept of Islamic community which has political and theological content takes place much in Prophet's hadiths. The phrase of Islamic community used in the most general sense in meaning of unity of Muslims is one of the central concepts in Islamic thought. Because of its Legitimizing effect all sects and Islamic fracts make a claim to this concept and argue that they are the very representative of it. This study will examine the content, scope and influence on Islamic thought of Islamic community.

Keywords: Islamic community, Ehl-as Sunnah, Innovation.

* Bu makale, "Cemaatten Yana Tavır Almayı Emreden Rivayetlerin Değerlendirilmesi" ismiyle 2014 yılında tamamlanan Yüksek Lisans Tezime esas alınarak hazırlanmıştır.

** Arş. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, recepkoklu@hotmail.com

I. Giriş

İslâm dininin özü tevhid inancıdır. Şüphesiz hakiki anlamda bir tevhid hem iman hem de yaşayış ve ideal birliğiyle sağlanabilir. Binaenaleyh Hz. Peygamber, saâdet asrının Mekke döneminde ümmetinin iman ve gönül birliğine ulaşmalarını sağlamak amacıyla onüç yıla yakın bir zaman süresince tebliğde bulunmuş, hicretten sonra Medîne’de ise on yıl zarfında İslâm’ın hukukî ve sosyal düzeninin tesis edilmesine ve birlik-beraberlik temelinde ilk İslâm cemiyetinin ve medeniyetinin inşasına çalışmıştır.

Resûl-i Ekrem âhirete irtihâl ettiğinde arkasında her anlamda birlik ve dayanışma ruhunu yaşayan bir cemiyet bırakmıştır. O, ashâbına ve ümmetine de kendisinden sonra Kur’ânı-Kerîm’e ve sünnet-i seniyyeye sarılmak suretiyle bu birlik ve beraberliği muhafaza etmelerini, İslâm cemaatini diri tutmalarını tavsiye etmiştir.¹

Kur’ân-ı Kerim’de ve sünnette, müslümanların birlik ve beraberlik içinde olmalarına büyük önem verilmiştir.² Nitekim Hz. Peygamber, hadis kaynaklarında kaydedilen birçok hadis-i şerifinde “cemaatten ayrılmamayı” emretmekte ve kurtuluşa erecek olanların “cemaat” olduğunu haber vermektedir.³ Kuşkusuz ki Hz. Peygamber’in lisânından çok önemli uyarı ve ikazlara konu olan “cemaate sarılma” olgusunun araştırılması büyük ehemmiyet arz etmektedir. İşte bu makalede konunun müstakil olarak ve detaylı bir şekilde araştırılması amacı güdülmüştür. İlk olarak konu ile alakalı temel kavramlar olan cemaat ve tefrika kavramlarının incelenmesi yerinde olacaktır.

A. Cemaat

Cemaat sözcüğü lügatta “ayrılmış olan şeylerin bir araya getirilmesini⁴, dağınık şeylerin yaklaştırılarak bir araya toplanmasını”⁵ ifade eden arapça ‘cem‘ جمع) (’ masdarından müştak olan bir kelimedir. Arap lisanında cemaat sözcüğü üç türlü manayı ifade etmek için kullanılır:

¹ Muvatta, “Câmi”, 2618; Tirmizî, “Fiten”, 7.

² Âl-i İmrân 3/105; el-Enfâl 8/46.

³ Ahmed b. Hanbel, IX, 489, XXXV, 445; Buhârî, “Fiten”, 2; “Diyât”, 6; Müslim, “İmâre”, 13; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 30.

⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, VIII, 53; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhît*, s. 235.

⁵ ez-Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, XX, 451.

a. Teferruk ve furkat kelimelerinin karşısı olan ‘ıçtima‘ (اجتماع)’ anlamında kullanılır. Bu çerçevede “bir topluluk biraraya geldiği zaman (إذا اجتمعوا) ⁶تجمع القوم’ denilir.

b. Bir araya gelmiş insan topluluğu demek olan ‘cem‘ (الجمع)’ kelimesi ile aynı anlamda kullanılır.⁷

c. ‘İcmâ‘ (إجماع)’ kelimesinden alınmıştır. Çünkü “azmetmek, bir işi sağlam yapmak kastedildiği zaman (أجمع الأمر)⁸ ve bir konuda fikir birliği etmek manasında (أجمع المسلمون)⁹ tabirleri kullanılır.

Bu bilgilerden anlaşılmaktadır ki “cemaat” toplum, topluluk, birlik, hemfikirlik ve anlaşma gibi anlamları ihtiva etmektedir.¹⁰ Sosyal bir olgu olarak konumuzla ilgili hadislerdeki cemaat kavramını şöyle tanımlayabiliriz: Cemaat, aynı görüş ve inanç etrafında bir araya gelen ve ortak bir kimlik duygusuna sahip insanların oluşturdukları topluluktur.¹¹ İslâm literatüründe de cemaat, müslümanların din kardeşliği esasına dayalı olarak gerçekleştirdikleri ve katılmak zorunda oldukları birlik, beraberlik olarak tarif edilmiştir.¹²

Nitekim buna yakın bir düşünceye sahip Şehristânî (ö. 548/1153), *el-Milel ve’n-nihal* adlı eserinde ‘cemaat’i şöyle açıklamaktadır:

“Dolayısıyla insan yaşamını sürdürebilmek ve ahirete hazırlanabilmek hususunda diğer cinsdaşları ile birlikte yaşamaya ihtiyaç duyar. Bu birlikteliğin toplumsal dayanışma ve direnç esasına dayalı olması gerekmektedir. Nitekim insan toplumsal direnç ile sahip olduğu (maddi ve manevi) değerleri muhafaza ederken, sergilediği toplumsal dayanışmayla da ihtiyaç duyduğu şeyleri elde eder. İşte bu şekildeki bir toplumsal birliktelik ‘millet’i oluşturur. ‘Minhâc’, ‘şeriat’ ve ‘sünnet’ gibi kavramlar bu birlikteliğe ulaşmayı sağlayan hususi bir metodu, ‘cemaat’ ise bu metot üzerinde varılan fikir birliğini ifade eder.”¹³

⁶ Ebû Bekr er-Râzî, *Muhtârü’s-Sihâh*, s. 97.

⁷ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhît*, s. 235.

⁸ Ebû Bekr er-Râzî, *Muhtârü’s-Sihâh*, s. 97; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, VIII, 57.

⁹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 97.

¹⁰ Bkz. Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 96-97; Ebû Bekr er-Râzî, *Muhtârü’s-Sihâh*, s. 97.

¹¹ Bkz. Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, s. 90; Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, s. 56.

¹² Bkz. *DİA*, VII, 288.

¹³ Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, I, 51.

Kur'an-ı Kerîm'de cemaat kelimesi geçmemekle birlikte tespit edebildiğimiz kadarıyla 'c-m-a' kökünden türeyen otuzdört kelime geçmekte¹⁴ ve farklı kullanımlarıyla zikredilmektedir.¹⁵ Fakat bu kelimelerin tümü lügavî anlamları çerçevesinde kullanılmakta ve konumuzla ilgili hadislerde geçen cemaat kavramını açıklayıcı ıstılâhî anlamlar içermemektedir. Bununla beraber çeşitli ayetlerde birlik ve beraberliğin önemine vurgu yapılmış¹⁶ ve bunun zıddı olan tefrika kelimesinin türevleri, dinin ana unsurlarını ve ümmetin birliğini bozacak her türlü parçalanmanın yasaklanması bağlamında zikredilmiştir.¹⁷

B. Tefrika

İncelediğimiz hadislerde 'furkat (فرقة)', 'mufârakat (مفارقة)' ve 'iftirâk (افتراق)' gibi türevleri zikredilen tefrika sözcüğü lügatta ayrılık, ayrılmak, dağılma, ayırma, parçalama, ayırt etme vb. anlamlara gelen Arapça 'fark (فرق)' kökünden müştak olan bir sözcüktür.¹⁸ Ayrıca 'Tefrîk' kelimesi ve türevleri aynı zamanda çokluk da ifade ettiğinden¹⁹ bu kelimenin aslındaki ayrılıktan ve parçalanmadan daha şiddetli bir bölünme ve ayrılığa delalet etmektedir.

İbn Manzûr'a (ö. 711/1311) göre 'teferruk' ile 'iftirâk' sözcükleri eşanlamlı olmakla beraber bazen teferruk kelimesi cismanî ayrılıkta, iftirâk kelimesi ise fikri ayrılıkta kullanılır; "İki sözün arasını ayırdım" derken 'افترق', "iki adamın arasını ayırdım" demek için de 'تفرق' tabirleri kullanılır. (البيعان بالخيار ما لم يتفرقا) "Satıcı ve müşteri birbirlerinden ayrılmadıkça alışverişi gerçekleştirmek veya vazgeçmek konusunda muhayyerdir" hadisi²⁰ de 'teferruk' sözcüğünün bedensel ayrılıkta kullanıldığına örnek gösterilmiştir.²¹ Ayrıca 'firâk' ve 'mufârakat' sözcükleri de daha çok bedensel ayrılmalarda kullanılmaktadır.²² 'Furkat' sözcüğü ise ifteraka fiilinin masdarı veya mufârakat masdarının ismi olarak kullanılmaktadır.²³ Bütün bu

¹⁴ Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, s. 175-177.

¹⁵ Yusuf 12/15; el-İsrâ 17/88; el-Hac 22/83

¹⁶ el-Bakara 2/213; Âl-i İmrân 3/103; el-En'âm 6/153; el-Enbiyâ 21/92; el-Mü'minûn 23/52.

¹⁷ Bkz. Âl-i İmrân 3/105; eş-Şûrâ 42/14; el-En'âm 6/159; er-Rûm 30/32.

¹⁸ Ebû Bekr er-Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, s. 440; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, s. 991.

¹⁹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 378.

²⁰ Buhârî, "Büyü", 44.

²¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, X, 300.

²² Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 378.

²³ Ebû Bekr er-Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, s. 440; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, X, 300.

anlamları ile cemaat kavramının karşıtı olan tefrika, terim olarak ise belirli bir dinî, fikrî veya siyasî birliğe sahip insan topluluklarının bölünüp parçalanmasını, fırkalara ayrılmasını ifade eder.²⁴

Tefrika kavramı bazen ‘ihtilâf’ sözcüğü ile eş anlamlı gibi kullanılsa da ihtilâf genelde ‘fikir ve görüş ayrılığına düşme’ anlamında kullanılmaktadır. (ولا تكونوا كالذين تفرقوا واختلفوا) “Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın.”²⁵ âyetinin tefsirinde bazı müfessirlerin teferruk ve ihtilâf kelimelerinin anlamlarını aynı kabul ettiğini, tekrarın manayı kuvvetlendirmek için olduğunu zikreden Nizâmüddîn en-Nîsâbürrî, bazıları tarafından da bu iki kelimeye farklı anlam verildiğini; “nassları yanlış yorumlamaları sebebiyle bölünüp, her grubun kendi fırkasına destek vermesiyle de ihtilafa düştükleri” şeklinde tefsir edildiğini ifade etmektedir.²⁶

Kur’ân-ı Kerîm’de tefrika ve türevleri kelimesi sözlük ve terim anlamıyla birçok âyette geçmektedir. Kur’ân’da insanlar birlik ve beraberlik içinde bir topluluk iken itikadi ayrılıklar yaşadıkları²⁷ ve bunun da dinin doğru bir şekilde anlaşılıp yaşanmasına engel olacağı ifade edilerek önceki kavimlerden örnekler verilir.²⁸ Tefrika çıkarmanın, siyasal birliği ve toplumsal mukavemeti gidereceği vurgulanır.²⁹

Hız. Peygamber’de hadislerinde itikadî ve siyasî birliğin bozulmamasını emretmekte, birlik ve beraberlik vurgusu yapmaktadır. Ancak naslarda bölünüp fırkalara ayrılmanın kınanması, İslam tarihinde itikadî ve siyasî fırkaların ortaya çıkmasına ve dinden sapmalara engel olamamıştır.³⁰

İslâm’ın bu kabul ve telkinlerine rağmen Müslümanlar Hız. Peygamber’in vefatını müteakip aralarında ihtilaf etmeye, dinî farklılaşmaya, fırka ve mezheplere ayrılmaya başlamışlardır. E. Ruhi Fığlalı’nın ifade ettiği gibi; “İşte Müslümanlar, daha sonraları sosyal ve siyasî şartların etkisiyle dinî anlayışlarını şekillendirmek üzere...

²⁴ Başoğlu, “Tefrika”, *DİA*, XXXX, 279.

²⁵ Âl-i İmrân 3/105

²⁶ Nizâmüddîn en-Nîsâbürrî, *Tefsîru garâibi’l-Ku’ân*, II, 229.

²⁷ el-Bakara 2/213.

²⁸ er-Rûm 30/32; Âl-i İmrân 3/105; el-En’âm 6/159.

²⁹ el-Enfâl 8/46.

³⁰ Bkz. Başoğlu, “Tefrika”, 280.

âyetler arasında kendi görüşlerini teyid edecek noktalara ağırlık vererek ayrı ayrı fırkalara bölünmüşlerdir.”³¹

İslâm mezhepler tarihinde birçok fırkanın ve ayrılığın aslında siyasi anlaşmazlıklar nedeniyle çıktığı görülür. Dolayısıyla bir cemi-yetin içerisinde bulunduğu sosyal şartların, farklı temayül ve tercih-lerin toplumsal bölünmeler ve kutuplaşmalarda büyük rolü bulun-maktadır.³² Hatta firkalaşma ve çatışmaların çoğunun dinî anlayış-lardaki farklılıklardan ziyade siyasal çekişmelerden kaynaklandığını söylemek mümkündür.³³

İslam dini insanlara düşünmeyi³⁴, dünyayı imar etmeyi³⁵ ve kevnî ve enfüsî ayetlerden ibret almayı³⁶ emretmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’in birçok ayetinde insanlar düşünmeye, tezekkür³⁷, tedeb-bür³⁸ ve taakküle³⁹ çağrılmıştır.⁴⁰ Bu bakımdan dinin temel prensip-lerine aykırı olmamak kaydı ile İslâmiyet’in, düşünmeyi teşvik etti-ğini, farklı anlayışların da tabii olarak bir takım görüş ayrılıklarının ortaya çıkmasına katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür.⁴¹

162 | db

İnsanın yaratılışı gereği bilgi ve anlayış farkı gibi sebeplerden kaynaklanan ihtilaflardan kaçınması mümkün değildir. Kur’ân-ı Kerim’deki “*Rabbin dileseydi bütün insanları bir tek millet yapardı. (Fakat) onlar ihtilafa düşmeye devam edecekler.*”⁴² âyeti buna işaret etmektedir. Dolayısıyla her görüş ayrılığının kınanan tefrika ve ihtilaf kapsamında değerlendirilemeyeceği muhakkaktır.⁴³ Nitekim fikhî ihtilafların, itikaddaki ihtilaflar gibi kınanmadığı, fikhî hüküm-lerdeki ihtilafın Allâh’ın ümmet-i Muhammed’e gösterdiği bir kolay-

³¹ Fıçlalı, “Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler”, A.Ü. İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi, sy. 4, Ankara 1980, s. 126.

³² Özler, *Ehl-i Sünnet Ehl-i Bid’at*, s. 15; Krş. Hizmetli, “İtikâdî İslâm Mezheplerinin Doğuşuna İctimâî Hâdiselerin Tesirleri Üzerine Bir Deneme”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXVI, Ankara, 1983, s. 653.

³³ Reşid Rıza, *Tefsîru’l-Menâr*, III, 8.

³⁴ Muhammed 47/24.

³⁵ Hûd 11/61.

³⁶ ez-Zâriyât 51/21; Fussilet 41/53.

³⁷ Yûnus 10/3.

³⁸ en-Nisâ 4/82.

³⁹ el-En’âm 6/32

⁴⁰ en-Nahl 16/44.

⁴¹ Haberli, “İtikâdî İslâm Mezheplerinin Ortaya Çıkışına Etki Eden Faktörler”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2012, c. I, sy.1, s. 163.

⁴² Hûd 11/118.

⁴³ Reşid Rıza, *Tefsîru’l-Menâr*, IV, 23.

lık ve rahmet olduğu ifade edilmiştir.⁴⁴ Kur'ân-ı Kerîm ve sünnet-i seniyyede hakkında sarîh bir nas bulunmayan hususlarda ortaya çıkan nazârî ihtilafların İslâm düşüncesinin gelişmesine katkıda bulunduğuna değinen M. Ebû Zehrâ, Ömer b. Abdülazîz'in şu sözünü nakletmektedir; “Resûlüllâh'ın ashâbının aralarında (fikhî) görüş ayrılıklarının olmamasını istemezdim. Şayet tek bir görüş bulunsaydı insanlar büyük bir zorluk yaşardı. Ne var ki ashâb kendilerine tabi olunabilecek önderlerdir. Onlardan birinin görüşüne göre amel etsen sünnete uymuş olursun.”⁴⁵

Bu tespitlerden hareketle kaynaklarda kınanan bölünme ve fırkalaşma, itikadî konularda zan ve keyfi arzulara uyarak doğru yoldan ayrılmak, subjektif değerlere, mezhebi ve siyasal önyargılara saplanıp dini tahrif etmek, iç kargaşaya yol açıp müslümanların birliğini parçalamaktır. Aynı şekilde dini metinlerde gerek itikadî gerekse ahlakî ve amelî alanla ilgili, kesin hükümlerde görüş ayrılığının veya dinin temel hükümlerine yeni ilaveler yapmanın sapkınlığa yol açan bir tefrika kabul edildiği, genellikle furûî fıkıhta ortaya çıkan görüş ayrılıklarının ise meşru olduğu belirtilir.⁴⁶

II. Cemaat Kavramının Delâleti İle İlgili Yaklaşımlar

Cemaate sarılmayı emreden hadislerde⁴⁷ kurtuluşa erecek fırka olarak bildirilen, fitne ve kargaşa durumlarında kendisinden yana tavır alınması gereken ve muhalefeti asla onaylanmayan cemaat kavramının neye delalet ettiğini ortaya koymak konumuzun anlaşılabilirliği açısından önemli bir husustur. Hadislerde bildirilen cemaatin ne/kim olduğu, ilk dönemlerden itibaren daha çok ümmetin yetmişüç fırkaya bölüneceğini ve cennete girecek fırkanın bunlardan sadece biri olacağını ifade eden iftirâk hadisleri bağlamında Kelâm ve Mezhepler Tarihi kitaplarında tartışılmış ve üzerinde çok farklı yorumlar yapılmıştır. Burada İslam Tarihi'nde vücut bulmuş fırkalardan hangisinin cemaati temsil ettiği tartışmalarına girmeden, içerik olarak cemaatin neyi veya kimi ifade ettiği incelenecek-

⁴⁴ Keskiöğlü, *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku*, s. 77; Dalkıran, “Yetmişüç Fırka Hadisi ve Düşündürdükleri”, *Ekev Akademi Dergisi*, 1997, c. 1, sy.1, s. 104.

⁴⁵ Ebû Zehrâ, *Târîhu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*, I, 11.

⁴⁶ Başoğlu, “Tefrika”, 280; ayrıca bkz. Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, VII, 398; Hatipoğlu, *Sünen-i İbn-i Mâce Tercemesi ve Şerhi*, X, 211; Karaman, *İslâm'ın Işığında Günümüz Meseleleri*, III, 1054.

⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, IX, 489, XXXV, 445; Buhârî, “Fiten”, 2; “Diyât”, 6; Müslim, “İmâre”, 13; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 30.

tir. Şatıbî (ö. 790/1388) *el-İ'tisâm* adlı eserinde hadislerde geçen cemaat kavramının İslâm alimleri tarafından beş şekilde yorumlandığını ifade etmektedir.⁴⁸ Cemaat kavramının delaleti bazı ilavelerle birlikte buradaki tasnif esas alınarak incelenecektir.

A. Sahâbe-i Kirâm

Cemaatle alakalı hadislerin bazı tariklerinde kurtuluşa erecek kimseler “*Benim ve ashâbımın yolunda olanlar*”⁴⁹ şeklinde tavsif edilmiştir. Buradan hareketle cemaat veya fırka-i nâciyenin, yani kurtuluşa erecek fırkanın, Hz. Peygamber’in ve ashâbının yaşam tarzı ve sünneti üzere olan sahabeye işaret ettiği söylenebilir. Dolayısıyla cemaat kavramından şüphesiz ilk olarak sahâbe-i kirâm⁵⁰ ve özellikle ilk üç halife zamanındaki birlik ve beraberlik anlaşılacaktır.⁵¹ Nitekim Sahâbe-i kirâm, İslâm dininin temel meselelerinde ittifak etmiş, itikadî ayrılığa düşmemişlerdir.⁵² Yine onlar İslâm dinini bizzat Hz. Peygamber’den öğrenmişler, dinin ahkâmının teşriine ve vahyin nüzûlüne şahitlik etmişlerdir. Asla dalâlet üzere birleşmeyecek olanlar da ashâbdır. Zira sahâbe devri dışında ümmetin dalâlet üzere birleşmesi mümkündür. Nitekim hadislerde “*Kıyâmet insanların en şerhilerinin üzerine kopacaktır*”⁵³ buyurulmuştur. Bu anlamdaki cemaat “*Benim ve ashâbımın tutmuş oldukları yol*” ve “*Benim sünnetime ve râşid halifelerimin sünnetine sarılın*” rivayetlerine uygun düşmektedir.⁵⁴

Şâtıbî (ö. 790/1388), Ömer b. Abdülazîz’in (ö. 101/720) bu görüşte olduğunu belirtmiş ve İmâm Mâlik’in Ömer b. Abdülazîz’in Sahâbe-i kirâm’a ve özellikle Hulefâ-i râşidîn’e ittiba hususundaki kararlılığını takdir ettiğine dair bir rivayet nakletmiştir.⁵⁵

İbn Hibbân (ö. 354/965) da genel anlamda cemaatin emredildiği hadislerden hususi olarak sahâbenin icmâ’ının anlaşılacağını ifade etmekte ve şöyle söylemektedir:

⁴⁸ Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, III, 209.

⁴⁹ Tirmizî, “İmân”, 18.

⁵⁰ Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, III, 212.

⁵¹ Berbehârî, *Şerhu’s-sünne*, s. 99-100.

⁵² Berbehârî, *Şerhu’s-sünne*, s. 91; Lâlekâî, *Şerhu usûli İ'tikâdi Ehli’s-sünne*, I, 15; Beyhâkî, *el-İ'tikâd*, s. 310.

⁵³ Müslim, “Fiten”, 27.

⁵⁴ Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, III, 212.

⁵⁵ Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, III, 213.

“Sahâbenin üzerinde oldukları yola ittiba edenler, onlardan sonra gelenlere muhalefet etse de cemaatten ayrılmış olmazlar. Fakat kim ashâba muhalefet edip onlardan sonrakilere uyarsa işte o zaman cemaate muhalefet etmiş olur. Bundan dolayı Sahâbeden sonra cemaati, sayıları az da olsa din, akıl ve ilmi benliklerinde toplamış, arzu ve isteklerini terketmiş kimseler temsil etmektedir. Yoksa adet olarak fazla olan avamm-ı nâs değil.”⁵⁶

Berbehârî (ö. 329/940) ise *Şerhu's-sünne* adlı eserine cemaate lüzûm ile alakalı bir hadisle başladıktan sonra Sahâbe-i kirâm'ı cemaatin üzerine binâ edildiği esas olarak nitelemekte ve onların yoluna uymayanları bid'atçı ve sapkın olarak kabul etmektedir.⁵⁷

Ebû Nuaym el-İsbahânî (ö. 430/1039), et-Tîbî (ö. 743/1342), İbn Ebu'l-İzz (ö. 792/1390) ve es-Sindî (ö. 1163/1750) gibi müellif ve şârihler de cemaatle kastedilenin Sahâbe ve onlara tabi olanlar olduğu görüşündedir.⁵⁸

İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) *Musannef*'inde mevkûf olarak zikredilen bir rivayette Hasan Basrî'nin, “*Ebû Bekir, Ömer ve ilk cemaat kasâme sebebiyle kısas uygulamazlardı.*”⁵⁹ ifadesindeki “ilk cemaat” sözüyle Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve bu ikisinin uygulamaları etrafında oluşmuş sahâbenin fikir birliğini kastettiği anlaşılmaktadır.⁶⁰

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Abdullâh b. Abbâs ile Urve b. Zübeyr arasında hac aylarında umre yapılıp yapılamayacağı konusunda geçen bir konuşmada⁶¹; Hac aylarında umre yapılabileceği görüşünü Hz. Peygamber'e dayandıran İbn Abbâs'a, Urve, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in bunu yasakladığını ve onların Resûlüllâh'ı en iyi bilen ve ona uymakta en önde olan kimseler oldukları cevabını vermiştir. Dolayısıyla bu rivayet bize ihtilaf halinde Hz. Peygamber'e yakınlığı ile bilinen sahâbilerin tavır ve tercihlerinin, sünnete

⁵⁶ İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 126.

⁵⁷ Berbehârî, *Şerhu's-sünne*, s. 35.

⁵⁸ Ebû Nuaym, *el-İmâme*, s. 357; et-Tîbî, *el-Kâşif an hakâiki's-sünen*, VIII, 2574; İbn Ebu'l-İzz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, II, 544; es-Sindî, *Şerhu Süneni İbn Mâce*, II, 480.

⁵⁹ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIV, 273.

⁶⁰ Krş. Berbehârî, *Şerhu's-sünne*, s. 91.

⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 132.

uygunluğu hususundaki anlayışın ilk asırlardan itibaren benimsendiğini göstermektedir.⁶²

B. İlim Ehli ve Müçtehid Alimler

Cemaatin müçtehid alimler manasına geldiğini savunanlara göre ilim ehli, Allâh tarafından alemlere hüccet olarak yaratılmış ve her meselede insanların dayanağı olmuşlardır. “*Allâh ümmetimi dalâlet üzere birleştirmez*”⁶³ hadisinde kastedilen de ilim ehlidir.⁶⁴

Şâtıbî (ö. 790/1388), kendisinin de desteklediği⁶⁵ bu görüşte olanlar arasında Abdullâh b. Mübârek ve İshâk b. Râhûye’yi zikretmekte, selef alimlerinden bir bölümünün ve usulcülerin de bu görüşte olduklarını ifade etmektedir.⁶⁶ Cemaatten kastedilenin ilim ehli ve müçtehid imamlar olduğu kanaatini taşıyanlar arasında Suyûtî, Kastallânî ve Azîmâbâdî’nin isimlerini de zikretmek mümkündür.⁶⁷ İçtihad derecesinde olmayanların cemaatin medlûlünün dışında kabul edildiği bu görüşten icmânın kastedildiği anlaşılmaktadır.⁶⁸ Nitekim Emîr es-San’ânî (ö. 1182/1768), hadis-i şeriflerdeki cemaat kelimesinin anlamları arasında icmânın da olduğunu açıkça ifade etmektedir.⁶⁹

Buhârî de *Sahîh*’inde “{İşte böylece sizi mûtedil bir millet kıldık} Âyeti ve Resûlüllâh’ın Cemaati Emretmesi” başlığında cemaati, ilim ehli olarak tefsir etmiştir.⁷⁰ İbn Battâl, bu babın şerhinde ilim ehlinin şahid olarak nitelendirilmesinin onların sözlerinin kabulüne ve onlara uymanın gerekliliğine işaret ettiğini belirtmiş ve bu anlamda {Kim Peygamber’e karşı çıkar ve müminlerin yolundan başka bir yola giderse...}⁷¹ âyetinin icmânın sıhhatine delil olduğunu ifade etmiştir.⁷² İbn Hacer ise ayetin zahirinden adâlet vasfının ümmetin tamamını içerdiğinin anlaşıldığını ve Buhârî’nin bu yanlış anla-

⁶² Çakan, *Sahâbe Kıvamı*, s. 118; Dönmez, “İcmâ”, *DİA*, XXI, 418.

⁶³ Tirmizî, “Fiten”, 7.

⁶⁴ Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, III, 210-211.

⁶⁵ Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, III, 217-219.

⁶⁶ Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, III, 211.

⁶⁷ Kastallânî, *İrşâdü’s-sârî*, X, 328; es-Sindî, *Şerhu Süneni İbn Mâce*, I, 7; Azîmâbâdî, *Avnu’l-ma’bûd*, XII, 223.

⁶⁸ Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek*, I, 186; İbn Teymiye, *Minhâcü’s-sünne*, VI, 466; Kirmânî, *el-Kevâkibü’d-derârî*, XXV, 75; Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, III, 212.

⁶⁹ Emîr es-San’ânî, *el-İşâ’a*, s. 73.

⁷⁰ Buhârî, “İ’tisâm”, 19.

⁷¹ en-Nisâ 4/115.

⁷² İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, X, 379.

mayı önlemek için âyetten asıl maksadın ilim ehli olduğunu belirttiğini söylemektedir. İbn Hacer'e göre de âyetten şer'î ilim ehli anlaşılmaktadır.⁷³

Tirmizî *Sünen*'inde "Cemaate Sarılmanın Gerekliği" başlığında ilgili hadisleri zikrettikten sonra cemaatin, ilim ehli, fıkıh ve hadis alimleri olarak tefsir edildiğini kaydetmekte ve Ali b. Hasan'dan şöyle bir nakilde bulunmaktadır:

"*Abdullâh b. Mübârek'e: "Cemaat kimdir?" diye sordum. "Ebû Bekir ve Ömer'dir" diye cevap verdi. "Ebû Bekir ve Ömer öldü" denilince, başka isimler zikretti. "Onlar da öldüler" cevabını alınca, Abdullâh b. el-Mübârek: "Ebû Hamza es-Sükkerî, cemaattir." dedi.*"⁷⁴

İshâk b. Râhûye'den yapılan benzer bir nakil, Tirmizî'nin rivayetini açıklar mahiyettedir. İshâk b. Râhûye, bir soru üzerine Abdullâh b. Mübârek'in sözlerine atıfta bulunarak cemaatin ilim ehli olmayan kalabalıklar değil, Resûl-i Ekrem'in sünnetine ve sîretine uyan âlimler ve onların peşinden gidenler olduğunu belirtir.⁷⁵

Ebû Nuaym el-İsbahânî'nin *Hilyetü'l-evliyâ* adlı eserinde Furât b. Sâib'den nakledilen: "*Meymûn b. Mihrân'a: "Sana göre Ali mi daha faziletli yoksa Ebû Bekir ve Ömer mi?" diye sordum. Öyle bir sarsıldı ki elindeki âsa düşüverdi. Sonra: "Ebû Bekir ve Ömer'in başkalarına denk görüleceği bir zamana erişeceğimi sanmazdım. O ikisine ilişme! Çünkü onlar İslâm'ın ve cemaatin önderleridir." dedi.*"⁷⁶ şeklindeki rivayet, bize Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in şahsiyetlerinde vücut bulmuş ilim ve adâletin, İslâm'ı ve cemaati ayakta tutan değerler olarak ne kadar önemli olduklarını göstermektedir.⁷⁷

C. Sevâd-ı A'zam

Sevâd-ı a'zam yani İslâm toplumunun büyük çoğunluğunu oluşturan kitle, bu görüşü savunanlara göre sünnet üzere birleşip bütünleşerek cemaati meydana getirmektedir. Bu sebeple uyulması gereken, İslâm toplumunun ana bünyesini oluşturan sevâd-ı a'zam'dır. Zira onların dinin temel meselelerine dâir anlayışları hakikati ve doğru olanı temsil ederken, bu büyük çoğunluğa muha-

⁷³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XVI, 391.

⁷⁴ Tirmizî, "Fiten", 7.

⁷⁵ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, IX, 238-239; Şâtubî, *el-İ'tisâm*, III, 218.

⁷⁶ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, IV, 92-93.

⁷⁷ Krş. İbnü'l-Arabî, *Âridatü'l-ahvezî*, IX, 11.

lefet edenler ise ister dinî isterse siyasî bir konuda olsun hakikate karşı bir tutum içindedir.⁷⁸

Şâtıbî, Abdullâh b. Mes'ûd, Ebû Mes'ûd el-Ensârî ve Ebû Gâlib'in bu görüşte olduğunu kabul etmektedir. “*Allâh ümmet-i Muhammedi dalâlet üzere birleştirmez*” prensibinden hareketle daha çok sayısal üstünlüğün ölçü kabul edildiği bu görüşe göre cemaat, ümmetin müçtehidleri, âlimleri ve onlara tabi olanlardan oluşmaktadır. Bunların dışında kalanlar müslümanların oluşturduğu çoğuluktan ayrıldıkları için bid'at ehli ve sapkın olarak görülmektedir.⁷⁹

Sevâd-ı a'zam'ın cemaati oluşturduğuna ve kurtuluşa erecek fırka olduğuna dair bazı rivayetler şöyledir:

Abdullâh b. Ömer'den rivayet edilen bir hadiste Resûlüllâh şöyle buyurmaktadır: “*Allâh bu ümmeti dalâlet üzere birleştirmez. Allâh'ın (yardım) eli cemaatle beraberdir. Bunun için (müslümanların çoğunluğu olan) sevâd-ı a'zam'a uyunuz. Hiç şüphe yok ki (sevâd-ı a'zam'dan) ayrılan cehennem yolunu seçmiştir.*”⁸⁰

168 | db

Ebû Gâlib'den nakledilen bir rivayette ise sevâd-ı a'zam, açıkça kurtuluşa erecek fırka olarak belirtilmektedir: “*Muhakkak ki İsrâîloğulları yetmiş bir fırkaya bölünmüştür. Bu ümmet ise bir fırka daha fazla bölünecektir. Sevâd-ı a'zam dışında bu fırkaların hepsi cehennemliktir.*”⁸¹

Ebû Mes'ûd el-Ensârî'den nakledilen başka bir rivayet ise şöyledir: “*Yüseyr b. Amr dedi ki: Ebû Me'sûd'u (Kûfe'den) ayrılırken uğurladık. Kâdisiye yolunda bir bahçede konakladı ve ihtiyacını gördükten sonra abdest alırken çorapları üzerine meshetti. Çıktığında sakalından su damlıyordu. Ona; “İnsanlar fitneye düştü bize nasihatte bulun! Bir daha görüşebilir miyiz? bilmiyoruz.” dedik. O da; “Allah'tan sakının ve sabredin, tâ ki iyiler rahata kavuşsun, kötülerden de emin olunsun. Ve cemaatten ayrılmayın! Çünkü Allâh, ümmet-i Muhammedi dalâlet üzere birleştirmez.” dedi.*”⁸²

⁷⁸ Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, III, 209; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XXIV, 41.

⁷⁹ Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, III, 209.

⁸⁰ Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek*, I, 188.

⁸¹ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XXI, 429; Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, I, 72-73.

⁸² İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XXI, 63-64. (Mübârekfûrî, icmânın hücciyeti sadedinde bu hadisi zikrettikten sonra “İsnadı sahihtir. Bunun gibi bir sözün kişisel bir görüşle söylenmesi mümkün değildir.” demek suretiyle hadisin merfû hükmünde olduğuna işaret etmiştir. Bkz. *Tuhfetü'l-ahvezî*, VI, 387.)

Abdullâh b. Mes'ûd'dan da şöyle bir rivayet nakledilmektedir: *"İtaattan ve cemaatten ayrılmayın! Çünkü cemaat, Allâh'ın (yapışılmasını) emrettiği ipidir. Şüphesiz ki cemaatte hoşunuza gitmeyen hususlar, ayrılıkta arzuladığınız şeylerden daha hayırlıdır."*⁸³

Bu rivayetlerin ortak noktası kanaatimize göre sünnet yolunu izleyip İslâm toplumunun büyük bir bölümünü oluşturan kesimlerin, mevcut dinî ve sosyal gerçekliği her türlü ayrılıkçı ve sapkın akımdan muhafaza etmek suretiyle İslâm toplumunu Hz. Peygamber dönemindeki gibi birlik ve beraberlik içinde tutma çabasıdır. Zira özellikle Hz. Osmân'ın şehid edilmesinden sonraki süreçte İslâm toplumunun yaşadığı, en belirgin vasfı siyasî anlaşmazlıklar olan kamplaşma ve çatışmalar, Müslüman toplumun varlığını tehlikeye atacak boyutlara ulaşmış ve ardından dinî-itikâdî bölünmelere yol açmıştır. Dolayısıyla "Allâh ümmet-i Muhammedi dalâlet üzere birleştirmez" prensibini esas alarak⁸⁴ huzur ve istikrarı öncelediği anlaşılan bu görüşe göre siyasî istikrarın korunması, adaletsizliğin ve siyasî konulardaki hoşnutsuzluğun çözümünün İslam birliğini bozacak ve içtimaî çözümlere yol açacak ayrılıkçı girişimlerde aranmaması gerekmektedir. Bundan dolayı her ne sebeple olursa olsun ihtilaf halinde Müslümanların çoğunluğunun tercih ettiği yola uyulmalı tefrikaya sebep olunmamalıdır. Bu hususa işaret eden rivayetler de şöyledir:

İbn Mâce, Enes b. Mâlik'ten şu hadisi rivayet etmektedir: *"Hiç şüphe yok ki ümmetim dalâlet üzere birleşmez. Bunun için ihtilaf halinde sevâd-ı a'zama sarılınız."*⁸⁵

Abdullah b. Rabâh (ö. ?) da şöyle naklediyor: *"Ben ve Ebû Katâde (ö. 54/674), Hz. Osman (ö. 35/656) muhasara altında iken hac hususunda izin almak için yanına girdik ve bize izin verdi. Sonra dedik ki: Ey Mü'minlerin Emiri! Bu isyancıların durumu gördüğün gibi, bize ne buyurursun? O: "Cemaatten ayrılmayın" diye cevap verdi. Bunun üzerine çoğunluğun sana muhalif olanların yanında olma-*

⁸³ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XXI, 131; Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek*, V, 17.

⁸⁴ Mesela Münâvî, "Ümmet-i Muhammed'in dalâlet üzere birleştiği vâki değildir. Bu hususiyet dolayısıyla ümmetin icmâ'ı hüccettir." demektedir. Bkz. Münâvî, *et-Teysîr bişerhi'l-Câmiu's-sağîr*, I, 33; Şâfiî de "Allâh'ın kitâbını, sünneti ve kıyası anlamada İslâm toplumunun gaflet içinde olması düşünülemez. Gaflet ancak ayrılıktadır." şeklindeki ifadesiyle asırlar boyunca İslâm alimlerinin fikri süzgecinden geçerek bugünlere ulaşmış ve müslümanların hüsn-ü kabulüne mazhar olmuş hususlarda bid'at söz-konusu olamayacağına işaret etmiştir. Bkz. Şâfiî, *er-Risâle*, s. 476.

⁸⁵ İbn Mâce, "Fiten", 8.

sından korkuyoruz dedik. Yine “Nerede olursa olsun cemaate sarılın” dedi.”⁸⁶

Makdisî (ö. 356/966), ümmetin yetmişüç fırkaya bölüneceği ve bunlardan sadece birinin kurtulacağını ifade eden hadisler çerçevesinde sevâd-ı a’zamı, fırka-i nâciye olarak görmekte⁸⁷, Aliyyü’l-Kârî (ö. 1014/1605) ve Münâvî (ö. 1031/1622) gibi şârihler de cemaati, sevâd-ı a’zam olarak açıklamaktadır.⁸⁸ Âcurrî (ö. 360/971) ve İbn Fûrek’e (ö. 406/1015) göre ise cemaat ve sevâd-ı a’zam kavramları anlam içeriği açısından aynı kabul edilmektedir.⁸⁹ Hakîm es-Semerkandî de (ö. 342/953) Hz. Peygamber ve ashâbını takip eden müslüman çoğunluk anlamında Ehl-i sünnet ile eşdeğer gördüğü sevâd-ı a’zamı, fırka-i nâciye kabul etmekte ve *es-Sevâdü’l-a’zam* ismini verdiği kitabında bu zümreye dahil olabilmek için gereken altmış şartı zikretmektedir.⁹⁰

Sünen-i Ebû Dâvûd şârihi Hattâbî, cemaatle ilgili hadislerde zikri geçen “ribkat/bağ” (ربقة) kelimesini açıklarken şu ifadelere yer vermektedir: “Kim İslâm toplumuna uymaktan vazgeçer ve ortaklaşa verdikleri bir kararda onlardan ayrılırsa muhakkak sapıtır ve helak olur. Nasıl ki hayvan kendisini muhafaza eden bağı çözdüğünde kaybolmaktan kurtulamaz ve helak olur.”⁹¹

Şâfiî’nin (ö. 204/820) “Her kim İslâm toplumunun benimsediği görüşleri kabul ederse, işte o zaman onların cemaatine sarılmış olur. Her kim ki İslâm toplumunun benimsediği görüşlere muhalefet ederse, o vakit de ayrılmamakla emrolunduğu cemaate muhalefet etmiş olur. Allâh’ın Kitâbını, sünneti ve kıyâsı anlamada İslâm toplumunun gaflet içinde olması düşünülemez. Gaflet ancak ayrılıktadır.”⁹² ifadelerini bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.⁹³

⁸⁶ Abdurrazzâk, *el-Musannef*, XI, 466.

⁸⁷ Makdisî, *Ahsenü’l-tekâsîm*, s. 39. (“Makdisî’ye göre, diğer hadisler daha meşhur olmakla birlikte, 72 fırkanın cennette, sadece birisinin narda olacağını haber veren rivayet daha sahih bir isnada, yani rivayet zincirine sahiptir. Ne var ki, bu kanaatte olan Makdisî, daha sahih kabul ettiği bu rivayetin isnad zincirini vermemektedir.” Bkz. Mevlüt Özler, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, s. 38.)

⁸⁸ Aliyyü’l-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtih*, XI, 159; Münâvî, *Feydu’l-Kadîr*, I, 150.

⁸⁹ Âcurrî, *eş-Serîa*, I, 302; İbn Fûrek, *Müşkilü’l-hadîs*, s. 184.

⁹⁰ Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdü’l-a’zam*, s. 2.

⁹¹ Hattâbî, *Meâlimü’s-Sünen*, IV, 334.

⁹² Şâfiî, *er-Risâle*, s. 475-476.

⁹³ Şâtîbî, *el-İ’tisâm*, III, 214.

D. Devlet Başkanına Bîat Hususunda Fikir Birliği İçindeki Müslümanlar

Cemaat kavramının içeriğiyle alakalı görüşlere değinen çoğu şârih ve müellif, bu düşünceyi Taberî'ye nisbet etmektedir.⁹⁴ Taberî, “*Her kim ümmetimin birliğini parçalamaya kalkarsa kim olursa olsun öldürün*”⁹⁵ hadisinin bu hususu dile getirdiğini düşünmektedir. Ayrıca Taberî, Hz. Ömer’in atadığı altı kişilik şûra kurulunun alacağı kararla ilgili Suheyb’e “*Ey Suheyb! Başlarında kılıçla dikil. Beşi ittifak eder biri cayarsa boynunu vur! Dördü anlaşır ikisi cayarsa boyunlarını vur! Tâ ki biri için karar versinler*” talimatının da bir devlet başkanına bîat hususunda çoğunluğun verdiği karara muhalefet eden kimsenin cemaatten ayrılmış olacağına delalet ettiğini savunmaktadır.⁹⁶

Bu görüş kapsamında hadislerde geçen “cemaatten ayrılmak/mufârakat” ifadesi bîatı bozmak olarak değerlendirilmiştir.⁹⁷ Şâtıbî, bîatı bozmanın ya sebepsiz bir şekilde veya Hâricîler de olduğu gibi nasları yanlış yorumlamak suretiyle devlet başkanına itaatten ayrılmak yahud da İslâm toplumunun bir devlet başkanına bîat etmesinden sonra riyâset talep etmek dışında bir sebeple olmayacağını vurgulamış, bunlarsa her halükârda itaati gerekli olan bir bîatı bozmak olduğunu belirtmiştir.⁹⁸

İbn Hacer, Hz. Ali'nin Cemel vakasında kendisine muhalefet edenler hakkında: “*Onlarla ne için savaşıyorsun?*” sorusuna karşılık, “*Onlarla cemaatten ayrılıp, bîatlerini bozdukları için savaşıyorum*” dediğini nakletmektedir.⁹⁹

Huzeyfetü'l-Yemân'ın “*Yâ Resûlallâh! O devre yetişirsem bana nasıl hareket etmemi emredersin?* dedim. Resûlüllâh: “*Müslümanların cemaatinden ayrılmaz ve onların devlet başkanına itaat edersin*”¹⁰⁰ buyurdu.” rivayeti de cemaatin sözkonusu anlamda kullanıldığına delil olarak gösterilmiştir. İbn Battâl (ö. 449/1057) şöyle

⁹⁴ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, X, 33-35; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XVI, 46; Kas-tallânî, *İrşâdü's-sârî*, X, 176; Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, VI, 385.

⁹⁵ Müslim “İmâre”, 14.

⁹⁶ Şâtıbî, *el-İ'tisâm.*, III, 215-216.

⁹⁷ İbnü'l-Cevzî, *Keşfü'l-müşkil*, II, 375; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XVI, 8; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XXIV, 178.

⁹⁸ Şâtıbî, *el-İ'tisâm.*, III, 215.

⁹⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XVI, 71.

¹⁰⁰ Buhârî, “Menâkıb”, 25; Müslim, “İmâre”, 13.

söylemektedir: “Ebû Bekre’nin hadisi¹⁰¹ bu konuda hüccettir. Çünkü Resûlüllâh, ona müslümanların cemaatine ve halifelerine sarılmasını emretmiştir. Dolayısıyla uyulması emredilen cemaatin, bir halifeye bîatta birleşmiş İslâm toplumu (sevâd-ı a’zam) olduğu ortaya çıkmıştır.”¹⁰²

Bazı rivayetlerde de itaatin cemaat demek olduğu vurgulanmış, Habeşli bir köle bile halife olsa dünyevî eziyetlerine sabredilmesi ve cemaate mülazemete devam edilmesi tavsiye olunmuştur.¹⁰³

Süfyân b. Uyeyne de kendisine sünnet, cemaat ve sünni/cemâî gibi tanımlamaların sorulması üzerine şöyle söylemiştir: “Cemaat, ashâbın Ebû Bekir ve Ömer’e bîat etme hususunda birlik olmalarıdır. Sünnet ise zulüm ve haksızlık etseler de idarecilerin yaptıklarına sabretmektir.”¹⁰⁴

Yezîd er-Rakkâşî, Enes b. Mâlik’e cemaatin fırka-i nâciye olduğuna dâir bir hadis nakletmesinden sonra “Ey Ebû Hamza! Peki cemaat nerededir?” diye sorduğunu, Enes b. Malik’in de: “Halifelerinizle beraberdir, halifelerinizle beraberdir.” şeklinde cevap verdiğini rivayet etmektedir.¹⁰⁵

Cemaate sarılmakla ilgili hadisler, birçok ilim ehli tarafından sarih bir şekilde küfrünü gerektirecek bir durum yoksa, adil veya zalim olsun devlet başkanına itaatin gerekliliği şeklinde yorumlanmıştır.¹⁰⁶ Konuyla ilgili rivayetlerin bazı tariklerindeki imâm, sultân, tâat gibi ifadeler de bunu te’yid eder niteliktedir.¹⁰⁷

E. Hakka İttibâ Etmek

Hadis kaynaklarında geçen bazı rivayetlerde cemaatin, bir görüşe inananların çokluğu ile değil, hakka ve hakikate uygunluğu ile ölçülebileceğine vurgu yapılmaktadır. Zira İslâm tarihinde ortaya çıkıp, cemaat teşkil etmemiş ve kendilerinin doğru yolda olduklarını

¹⁰¹ Matbû nüshada s. 31’de geçen Ebû Bekre hadisinin sözkonusu “cemaate ve halifelerine sarılmakla ilgili emirle” alakası yoktur. Bu sebepten dolayı Huzeyfetü’l-Yemân’ın hadisinin kastedildiği anlaşılmaktadır.

¹⁰² İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, X, 36.

¹⁰³ İbn Zencûye, *el-Emvâl*, I, 75-76.

¹⁰⁴ İbnü’l-Hattâb, *Meşyeha*, s. 116.

¹⁰⁵ Ebû Ya’lâ, *Müsned*, VII, 156.

¹⁰⁶ İbn Abdülber, *et-Temhid*, XXI, 282; Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, XII, 236-237; İbnü’l-Cevzî, *Keşfü’l-müşkil*, III, 596; Emîr es-San’ânî, *Sübülü’s-selâm*, IV, 76; *el-İşâ’a*, s. 44-51; Keşmîrî, *Feydu’l-Bârî*, VI, 459;

¹⁰⁷ Keleş, “73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme”, *Marife*, 2005, sy. 3, s. 36.

iddia etmemiş bir fırka yok gibidir.¹⁰⁸ Bunun böyle olması normal karşılanmalıdır. Çünkü İslâm'a intisab etmiş hiçbir topluluk kendi anlayışının yanlış olduğunu söylemez. Nitekim her grup kendi düşüncesinin doğruluğunu Kur'ân ve sünnetten deliller getirmek suretiyle ispatlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda cemaat kavramı ile sadece kuru bir kalabalığın kastedilmediği açıktır. Dolayısıyla cemaat ve fırka-i nâciye olmanın ölçüsünü, kendisine sarılınca asla dalâlete düşülmeyecek Kur'ân ve sahîh sünnete bağlılık olarak belirlemek gerekir. Fığlalı'nın da ifade ettiği gibi "Müslümanı, Allâh'ına ulaştıran "Allâh'ın ipine sarılma", Kur'ân-ı Kerîm'de "doğru yol"a (es-Sirâtu'l-Mustakîm) uymakla sınırlandırılmıştır. Başka bir ifade ile Resûlüllâh (s.a.v.)'ın buyurduğu şekilde, "Benim ve ashâbımın üzerinde bulunduğu yol" şeklinde belirtilmiştir."¹⁰⁹

Taberânî'nin naklettiğine göre Amr b. Meymûn şöyle söylemiştir: "Abdullâh b. Mes'ûd'a (ashâbına) katıldım. Bana Resûlüllâh'ın emrettiği gibi "Namazını vaktinde (yalnız) kıl, onlarla (yani namazı vaktinden te'hir eden vâlilerin arkasında) cemaatle kılacağın namazda nafilere niyet et!" diye emretti. Ben cemaatin faziletinden bahsedince, baldırlarıma vurarak şöyle dedi: "Yazık olsun sana! Şüphesiz ki cemaat, Allâh'ın emrine muvafık olandır."¹¹⁰

db | 173

Lâlekâî'nin Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-sünne adlı eserinde ise Abdullâh b. Mes'ûd'un yukarıdaki sözü şu şekilde geçmektedir: "Şüphesiz cemaatin büyük bölümü bizzat cemaatten ayrılmıştır. Cemaat ancak Allâh'ın emrine muvafık olandır. Vele ki tek başına ol!"¹¹¹

Ebû Şâme'nin el-Bâ'is adlı eserinde naklettiği bir rivayet, konuyla ilgili olarak önemli tespitler içermesi bakımından zikre şâyandır. Şöyle ki: Enes b. Mâlik, kendisine nereden ihrâma girmesi gerektiğini soran birine: "Resûlüllâh'ın girdiği yerden" şeklinde cevap verir. Adamın ikna olmayarak ısrarla soruyu tekrarlaması üzerine: {Onun emrine aykırı davrananlar, başlarına bir belâ gelmesinden veya kendilerine çok elemli bir azap isabet etmesinden sakınsınlar.}¹¹² âyetini okuduktan sonra: "Senin kendi tercihini Allâh ve Resûlü'nün tercihinden daha hayırlı görmenden büyük fitne olabilir

¹⁰⁸ Krş. Özler, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, s. 91-92; Keleş, "73 Fırka Hadisi", s. 41.

¹⁰⁹ Fığlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, s. 11.

¹¹⁰ Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, I, 138.

¹¹¹ Lâlekâî, *Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-sünne*, I, 121-122; Krş. Ebû Şâme, *el-Bâ'is*, s. 19.

¹¹² en-Nûr 24/63.

mi? Cemaate sarılmanın emredildiği bir noktada cemaatten maksat, hakk (doğru) olana sarılmak ve onu yerine getirmektir. Velev ki hakkı tutan az, muhalefet edenler çok olsun! Çünkü hakk, Hz. Peygamber ve ashâbının zamanından beri ilk cemaatin benimsediği hususlardır. Onlardan sonra gelen yanlış yoldakilerin fazlalığına itibar edilmez.” diyerek cevap vermiştir.¹¹³

Ebû Hanîfe'den nakledilen şu rivayeti de bu anlayış müvâcehesince değerlendirmek mümkün görünmektedir:

“Ebû İsmâ şöyle anlatıyor: Ebû Hanîfe'ye “Cemaat ehli kimdir?” diye sordum. O da: “Her kim Ebû Bekir ve Ömer'i tafdîl eder, Ali'yi ve Osman'ı sever, kaderin hayırlısının ve şerlisinin Allâh'tan olduğuna iman eder, mestler üzerine mesh eder, hiçbir mü'mini günahı sebebiyle tekfîr etmez ve Allâh'ın zâtı hakkında yorum yapmazsa o kimse cemaat ehlidir.” diye cevap verdi.”¹¹⁴

Cemaat, bu anlayış çerçevesinde dinin temel hükümlerinde Kur'ân-ı Kerîm'in ve Hz. Peygamber'in sünnetinin gösterdiği yola uymak, akâide dair delilleri İslâm'ın ana prensiplerine uygun bir şekilde yorumlamak ve özellikle sem'iyât¹¹⁵, imâmet, iman-küfür gibi daha sonra İslâm tarihinde tartışma konusu olup, ayrılıklara sebep olan konularda Sahâbe-i kirâm'ın ittifak ettiği yoldan sapmamak şeklinde açıklanabilir.¹¹⁶ Bir başka açıdan da bu görüşü şöyle değerlendirebiliriz: Cemaat kavramı, İslâm tarihinde yerini almış dinî ve siyâsî kişi ve kurumlardan ziyade, Kur'ân'ın ve sünnetin değerleri ve prensipleri etrafında birleşmeyi ifade etmektedir. Dolayısıyla Beyhakî'nin “Cemaat bozulduğu (değerlerini yitirdiği) vakit, sen tek başına olsan da daha önce üzerinde oldukları (sahîh) yola sarıl! Zira o vakit sen, cemaatin ta kendisisin!”¹¹⁷ ifadelerinde olduğu gibi bu değerler ve prensipler kalıcı, kişiler ve kurumlar geçicidir.

¹¹³ Ebû Şâme, *el-Bâ'is*, s. 19.

¹¹⁴ Beyhakî, *el-İ'tikâd*, s. 193; Benzer bir rivayet için bkz. Lâlekâî, *Şerhu i'tikâdi ehli's-sünne*, I, 205.

¹¹⁵ Üç ana grupta toplanan İslâm inanç esaslarının ikincisini oluşturan âhîret hayatıyla ilgili konuların genel adı. Bkz. *DîA*, XXXVI, 494.

¹¹⁶ Krş. Berbehârî, *Şerhu's-sünne*, s. 99-100; Beyhakî, *el-İ'tikâd*, s. 309-310

¹¹⁷ Münâvî, *Feydu'l-Kadîr*, IV, 99.

F. Ehlü'l-Hal ve'l-Akd¹¹⁸

İbn Battâl, *Sahîh-i Buhârî* şerhinde “{İşte böylece sizi mûtedil bir millet kıldık}Âyeti ve Resûlüllâh’ın Cemaati Emretmesi” başlığının açıklamasında “Resûlüllâh, Kur’ânî bir anlayışla “Ümmetim dalâlet üzere birleşmez” buyurmuştur. Fakat asr-ı saâdetten kıyamete kadar gelecek bütün ümmetini kastetmesi mümkün değildir; Çünkü o takdirde bu hadis, “bir hüküm ancak tamamı sonuçlandığı zaman anlaşılır” kaidesince bir mana ifade etmez. Dolayısıyla Resûlüllâh’ın, her asırdaki ehlü’l-hal ve’l-akd olan kişileri kastettiği anlaşılmaktadır.” ifadelerini kullanmaktadır.

Cemaat, bu anlamda kullanıldığında kimlerin bu tanım içine gireceği çok net olmasa da ilim ehlini, devlet adamlarını ve toplumda belirli bir saygınlığa sahip ileri gelenleri kapsadığını kabul edebiliriz. Nitekim başka fikirlerde bulunmakla beraber, Mâverîdî ile çağdaşı Ebû Ya’lâ el-Ferrâ, ehlü’l-hal ve’l-akd’de ilim, adalet, re’y ve tedbir olmak üzere üç niteliğin aranmasını gerekli görürler.¹¹⁹ Buradan hareketle ehlü’l-hâl ve’l-akd, devlet başkanını seçme veya görevinden alma, cihâd ilan etme vb. din ve devlet işleriyle alakalı aldıkları kararlarda cemaati meydana getirmektedir.¹²⁰

Cemaat kavramının içeriği hakkındaki buraya kadar zikredilen görüşleri iki ana başlık altında ele almak mümkündür.¹²¹ Zira dikkatle incelediğimizde yukarıdaki maddelerin bir kısmında müslümanların siyasî ve idarî işlerini görecek devlet başkanı veya idarecileri hususunda birleşmelerinin kastedildiği, diğer bir kısmında ise İslâm dinini Resûl-i Ekrem’den bu yana nesilden nesile aslına uygun bir şekilde tevârüs etmiş ve daha sonraki kuşaklara aktarmış, başta sahâbe-i kirâm olmak üzere Kur’ân’ın ve Hz. Peygamber’in sünnetinin gösterdiği yoldan ayrılmamış ilim ehlinin ve onların etrafında birleşmiş İslâm toplumunun kastedildiği anlaşılacaktır.¹²² Dolayısıyla itikadî ve hukukî bağlamda Resûlüllâh’ın ve ashâbının yolundan ve siyasî anlamda da İslam toplumunun ittifakla seçtikleri devlet

¹¹⁸ Devlet başkanını seçmek ve gerektiğinde azletmekle yetkili olan heyet anlamında İslâm hukuku terimi. Ayrıntılı bilgi için; Bkz. Ensârî, Abdülhamîd İsmâil, “Ehlü’l-Hal ve’l-Akd”, *DİA*, X, 539.

¹¹⁹ Ensârî, Abdülhamîd İsmâil, “Ehlü’l-Hal ve’l-Akd”, *DİA*, X, 540.

¹²⁰ el-Akl, Nâsır b. Abdülkerîm “Mefhûmü’l-cemâati fi’l-Kitâbi ve’s-sünne”, *Cemaat ve İmâmet Sempozyumu*, Suûdî Arabistan, s. 11.

¹²¹ Sâvî, *Cemâatü’l-müslimîne ve mefhûmühâ*, s. 21; Yüsrî, *İlmü’t-tevhîd*, s. 21; Abdülhâdî el-Mısırî, *Ehlü’s-sünneti ve’l-cemâa*, s. 48.

¹²² Krş. Özler, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, s. 91.

başkanına itaatten ayrılmayan bir müslüman cemaate sarılmış, bunun aksi bir şekilde hareket eden ise cemaate muhalefet etmiş olacaktır.

G. Herhangi Bir Amaçla Bir Araya Gelen İnsanlar

Cemaat kelimesi bazı hadislerde herhangi bir sebeple bir araya gelmiş insanlar için de kullanılmıştır. Cemaat kelimesinin bu anlamda kullanımı daha çok lügavî anlamı ile olup, bundan önce zikri geçen altı görüşte olduğu gibi büyük cemaat, daha açık bir ifade ile itikadî veya siyasî birlik ve beraberlik anlamında değildir. Cemaat kelimesinin bu minvalde zikredildiği bazı rivayetler şöyledir:

- a. Cemaat kelimesi, namaz için içtima etmiş müslümanlara kullanılır:

Abdullâh b. Ömer'den rivayet edildiğine göre Resûlüllâh şöyle buyurmuştur: *“Kişinin cemaatle kıldığı namaz, tek başına kıldığından yirmiyedi derece daha üstündür.”*¹²³

- b. Cemaat beraber yemek için toplanmak anlamında kullanılır:

Hız. Ömer'den rivayet edildiğine göre Resûlüllâh şöyle buyurmuştur: *“Hep birlikte, ayrılmadan yiyiniz! Çünkü bereket, cemaatle beraberdir.”*¹²⁴

- c. Cemaat korku ve endişe durumlarında bir araya gelmek anlamında kullanılmıştır:

Semüre b. Cündüb'den rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: *“Resûlüllâh korkuya kapıldığımız zaman bize cemaati emrederdi.”*¹²⁵

- d. Cemaat, bedevîliğin karşıtı olarak medenîlik anlamında kullanılmıştır:

Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'tan şöyle nakledilmiştir: *“Bedevîlerden birtakım insanlar, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'tan erzak istediler. O da: “Hayır! Yemin olsun ki, şehir halkına erzak dağıtmadan size vermem. Zira “Kim cennetin en mûtenâ yerine yerleşmek istiyorsa, cemaate sarılsın! Çünkü Allâh'ın (yardım) eli, cemaat üzerindedir.” dedi.”*¹²⁶

¹²³ Müslim, “Mesâcid”, 42.

¹²⁴ İbn Mâce, “Et'ime”, 17.

¹²⁵ Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 54.

¹²⁶ İbn Zencûye, *el-Emvâl*, II, 510-511; Kâsım b. Sellâm, *el-Emvâl*, I, 336.

Suyûtî de “*Üç husus vardır ki müslümanın kalbi onlarda asla hainlik yapmaz*”¹²⁷ hadisini yorumlarken, hadislerin nakledilmesi ve yayılması gibi ilmi faaliyetlerin genel olarak toplum içinde yapıldığını, kin ve çekememezlik gibi duygularla toplumdaki uzak kalmanın yasaklandığını ifade ederek bir anlamda toplumsal hayattaki sağlamlık ile medeniyet arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir.¹²⁸

III. İslâm Düşünce Ekollerinin Görüşleri

İslam Tarihi, asr-ı saadet boyunca ve Hulefâ-i Râşidîn devrinin son dönemlerine kadar büyük ölçüde birlik ve beraberlik içinde olan müslümanların, daha sonraları birtakım dahilî ve haricî sebeplerden kaynaklanan siyasî ve itikadî tartışmaların etkisiyle çeşitli fırkalara bölünmesine sahne olmuştur.

Hz. Peygamber’in vefatından sonra başta hilafet meselesi olmak üzere, müslümanlar arasında ortaya çıkan çeşitli ihtilaflarda ortaya atılan bir takım sosyal ve siyasî çözüm önerileri daha sonraları dinî muhtevaya, bu görüşler etrafında çevrelenen gruplar da itikadî birer fırkaya dönüşmüşlerdir.¹²⁹ Bu noktada İslam Düşüncesinde ortaya çıkan her fırka, nasları ya kendi anlayışları çerçevesinde yorumlamış veya düşüncelerine aykırı gördüklerini inkar yoluna gitmişlerdir. Nitekim bu anlayışın bir yansıması olarak her fırka hadislerde, kendisinden yana tavır alınması emredilen veya kurtuluşa olduğu ifade edilen cemaatten, kendilerinin kastedildiğini iddia etmiştir. İşte bu başlık altında İslam Tarihi’nde ortaya çıkmış başlıca düşünce ekollerinin bu bağlamdaki görüşleri incelenecektir.

A. Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat

Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat, adından da anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber’in sünneti ile sahâbe ve onların yolunda olanlara verilen bir isimdir.¹³⁰ Başka bir ifadeyle Resûl-i Ekrem ile ahab cemaatinin itikadî konularda benimsediği yolu takip edenler¹³¹ anlamında kullanılan Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat’in ıstılahî anlamda bir bütün olarak kullanılması birden bire olmamış, belli aşamalardan sonra olmuştur. Kutlu’nun ifade ettiği gibi:

¹²⁷ Tirmizî, “İlim”, 7.

¹²⁸ Suyûtî, *Kûtu’l-muğtezâ*, II, 663.

¹²⁹ Özler, *Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bid’at*, s. 9.

¹³⁰ Fığlalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, s. 53.

¹³¹ Topaloğlu, *Kelâm İlmine Giriş*, s. 111.

“Haricilik, Mürcie, Şia, Kaderiye ve Mutezile’nin teşekkülü ile birlikte, genel dinî akım veya merkezî zümre içerisinde bu gruplara ve fikirlerine karşı bir tepki oluşmaya başladı. Bu gruplar tarafından ileri sürülen görüşler, sonradan ortaya çıkmış rey ya da bid’at kabul edilirken, görüşlerin sahipleri hep birlikte *ehlu bid’a*, *sâhibu bid’a* ya da *sâhibu re’y* olarak tanımlandı. Bunların her birine fırka adı verildi. Bu grupların dışında kalan kimseler ise, *çoğunluk (cemâ’at)*, *es-sevâdu’l-a’zam*, *sâhibu sünne*, *ehlu’s-sünne* ya da Hz. Peygamber’in ve ashabının yolundan gidenler anlamında *ehlu’s-sünne ve’l-cemâ’a / sâhibu’s-sünne ve’l-cemâ’a* gibi kavramlarla tanımlandılar.”¹³²

Nitekim Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat, Kur’ân ve Sünnet’e bağlı kalarak, Hz. Peygamber ve ashâbının izinden ayrılmamış; itikadî meseleleri İslam’ın temel prensiplerine ve ruhuna uygun şekilde anlayıp, yorumlamış ve diğer ayrılıkçı bid’at fırkalarının düştükleri hatalara düşmemiştir.¹³³ Ayrıca dinde bölünmelere yol açmadan müslümanların topluluğundan ayrılmayarak sevâd-ı a’zamı yani cemaati oluşturmuşlardır.¹³⁴ Zira Fığlalı’ya göre Ehl-i Sünnet’in bir fırka olarak görülmesi mümkün değildir. O sözkonusu ifadelerinde şöyle söylemektedir: “Sünnet ve cemaat ehli, bizim için bir fırka değil, doğrudan doğruya Kur’ân-ı Kerîm ve Sünnet-i Nebeviye’nin özüne ve aslına sahip çıkan cumhûrun yoludur, Allâh’ın buyurduğu es-Sırâtu’l-Mustakîmdir, itikadî görüşleri itibariyle bizâtihi Kur’ân ve Sünnet’in tezahürüdür. Onun için de dünya müslümanlarının en büyük çoğunluğunun gönül verdiği, bağlandığı ve itikadî görüşlerinin dayandığı engin bir kaynaktır.”¹³⁵ Dolayısıyla Ehl-i Sünnet mensuplarına göre hadislerde fırka-i nâciye olduğu haber verilen cemaatten kastedilen Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat’tir.¹³⁶

Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal* adlı eserinde Ehl-i Sünnet’in kurtuluşu erecek fırka olduğunu ispat sadedinde “Yarattıklarımızdan

¹³² Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, s. 44.

¹³³ Topaloğlu, *Kelâm İlmine Giriş*, s. 112; Mevlüt Özler, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, s. 92.

¹³⁴ Makdisi, *Ahsenü’t-tekâsîm*, s. 39; İsferyânî, *et-Tabîr fi’l-Dîn*, s. 187.

¹³⁵ Fığlalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, s. 90; Benzer bir görüş için, bkz. Dalkıran, “Yetmişüç Fırka Hadisi ve Düşündükleri”, *Ekev Akademi Dergisi*, 1997, c.1, sy. 1, s. 107.

¹³⁶ Berbehârî, *Şerhu’s-sünne*, s. 35; es-Semerkandî, *es-Sevâdü’l-a’zam*, s. 2; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 314; İsferyânî, *et-Tabîr fi’l-Dîn*, s. 25; Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, I, 20; Abdülkâdir Geylânî, *el-Gunye*, I, 121; el-Îcî, *el-Mevâkıf*, s. 429; Şâtıbî, *el-İ’tisâm*, III, 216; İbn Ebu’l-İzz, *Şerhu’l-Akîdeti’t-Tahâviyye*, II, 775; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XVI, 391.

daima hakka götüren ve hakkıyla adaleti yerine getiren bir topluluk bulunur.”¹³⁷ ayetine işaret ederek, fırka-i nâciyenin açıkça Ehl-i sünnet ve'l-cemaat olduğunu içeren bir rivayet nakletmektedir.”¹³⁸

Münâvî (ö. 1031/1622) ise Ehl-i Sünnet'in fırka-i nâciye olan cemaat olduğunu kaydettikten sonra “Fırkalardan her biri başkasının değil, sadece kendisinin fırka-i nâciye olduğuna hükmederken, fırka-i nâciyenin Ehl-i sünnet ve'l-cemaat olduğuna delilin nedir?” şeklindeki muhtemel bir itirazî soruya: “Ehl-i Sünnet'in fırka-i nâciye olması kuru bir iddia, zan ve vehm kullanılarak varılmış bir sonuç değildir. Bilakis bu hadis ilminde ehil olanların, Hz. Peygamber'in sahih olan hadislerini, hallerini, fiil ve hareketlerini, sahâbe ve tâbiînün ahvâlini toplayan kitapların en güvenilirleri olan ve bu güvenilirlikleri İslâm dünyasının doğu ve batısında kabul edilen Buhârî, Müslim ve diğer hadis imamlarının nakli ile sabittir... Dinin usûlünde ve fîruunda, onların yaşam tarzına ve yoluna sarılan kim ise, ona itibar edilir ve böylece fırka-i nâciye olduğuna karar verilir.” şeklinde cevap vererek bu kanaatini gerekçelendirmektedir.¹³⁹

Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'in fırka-i nâciye olduğu hususunda müntesipleri arasında görüş birliği olmakla beraber bu ekolün farklı mektepleri olan Selef, Mâturîdiyye ve Eş'ariyye mezheplerine bağlı bazı alimler, kendilerini Ehl-i Sünnet'in gerçek temsilcisi olarak görüp, diğerlerinin hatalı olduklarını iddia etmişlerdir.

Bu bağlamda Selefe mensup bazı alimler, Selefî Ehl-i Sünnet'in yegane temsilcisi sayarak Mâturîdiyye ve Eş'ariyye'yi Ehl-i Sünnet'e intisab iddiasında bulunan gruplar olarak görmüşlerdir.¹⁴⁰ Burada şu hususu da ifade etmek gerekmektedir ki, Selef, Ashâbu'l-hadîs, Ehl-i hadîs gibi tanımlamalar, Hicrî III. asra kadar yani, Eş'ariyye ve Mâturîdiyye ekolleri tarih sahnesine çıkıncaya kadar sünnet ve cemaat ehlinin nüveleri olarak kabul edilen ilk zümreler hakkında kullanılmıştır. Dolayısıyla buradan sonra aktaracağımız kaynaklarda zikri geçen Ashâbu'l-hadîs ve Ehl-i hadîs gibi kavramlar bu doğrultuda anlaşılmalıdır.¹⁴¹

¹³⁷ el-A'râf 7/181.

¹³⁸ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 19-20.

¹³⁹ Münâvî, *Feydu'l-Kadîr*, II, 20-21.

¹⁴⁰ Bkz. Yavuz, “Ehl-i Sünnet”, *DİA*, X, 528; Özler, *Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bid'at*, s. 27.

¹⁴¹ Ashâbu'l-hadîs, Ehl-i hadîs, Selef gibi kavramların aynı zümreyi ifade etmek üzere kullanıldığı hususunda bkz. Muhammed Yüsrî, *İlmü't-tevhîd*, s. 37-51; Kurbaşoğlu, *Ashâbu'l-Hadîs'e Göre Allah'ın Sıfatları Problemi*, s. 79.

Selef alimlerinden Âcurrî (ö. 360/971) ve daha sonrasında İbn Hazm (ö. 456/1064), Seksekî (ö. 683/1284) ve İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ile M. Reşîd Rızâ, Abdullah Bâbetîn gibi alimler Selefî Ehl-i sünnet'in tek temsilcisi saymaktadır.¹⁴² Bunlardan Emîr es-San'ânî, cemaatin delâlet ettiği anlamlar arasında Ehl-i hadis'i de saymaktadır.¹⁴³

Hatîb el-Bağdâdî'nin senediyle naklettiğine göre Ahmed b. Hanbel, "Fırka-i nâciye (cemaat), şâyet Ashâbu'l-hadîs değilse! Kimdir? bilmiyorum." demiştir.¹⁴⁴ Ayrıca Hatîb el-Bağdâdî, "kıyâmete kadar hak üzere bulunacak tâife-i mansûra" rivayetiyle ilgili Yezîd b. Hârûn, Abdullâh b. Mübârek, Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Sinân, Ali b. Medîni ve Buhârî gibi ilim ehlinin onların Ashâbu'l-hadîs olduklarına dâir açıklamalarını nakletmektedir.¹⁴⁵

Lâlekâî (ö. 418/1027), *Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-sünne* adlı eserinde Ehl-i hadîs'i metheden ifadelerinin peşinden "İşte onlar (Ehl-i Hadîs), tâife-i mansûra, fırka-i nâciye, doğru yolu gösteren zümre ve sünnete sarılmış âdil cemaattir." ifadelerini kullanmaktadır.¹⁴⁶

180 | db

İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) de "Her bid'at ehlinin kendisini Ehl-i sünnet kabul ettiğini görüyoruz. Oysa sünnet, lügatta yol demektir; Resûlüllâh'ın ve ashâbının âsârına (hadîs-i şeriflere ve sahâbe kavillerine) uyan, nakil ve eser ehlinin (Ehl-i hadîsin) ise Ehl-i sünnet olduğunda hiç şüphe yoktur. Zira hiçbir değişiklik ve bid'atın bulaşmadığı bu yolu onlar takip etmektedir. Çünkü bid'atler, Resûlüllâh ve ashâbının devrinden sonra ortaya çıkmıştır."¹⁴⁷ demektedir ve bir başka yerde Şâfiî'den "Ashâb-ı hadîs'ten birini gördüğümde, Resûlüllâh'ın sahâbelerinden birini görmüş gibi oluyorum." dediğini nakletmektedir.¹⁴⁸

Ashâbu'l-hadîs'in Ehl-i sünnet'in tek temsilcisi olduğu görüşü bazılarınca Ehl-i sünnet ile Ehl-i hadîs'in aynileştirilmesine kadar gitmiştir. Ebû Hâtim er-Râzî, "Ehl-i sünnet'e ancak tek bir isim yakıştır ki o da Ashâbu'l-hadîs'tir."¹⁴⁹ derken, İbn Kuteybe de bu hususta

¹⁴² Yavuz, "Ehl-i Sünnet", *DİA*, X, 528.

¹⁴³ Emîr es-San'ânî, *el-İşâ'a*, s. 77.

¹⁴⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefu Ashâbi'l-hadîs*, s. 57.

¹⁴⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefu Ashâbi'l-hadîs*, s. 58-62.

¹⁴⁶ Lâlekâî, *Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-sünne*, I, 25.

¹⁴⁷ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s. 17.

¹⁴⁸ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s. 12.

¹⁴⁹ Ebû Osmân es-Sâbûnî, *Akide'tü's-Selefi*, s. 305.

şöyle söylemektedir: “Bir adam bir şehre gitse ve orada Kaderiye veya Mürcie’yi kendisine göstermelerini istese, insanlar küçük-büyük, kadın-erkek, avâm-havâs, sefihler ve sokaktaki herkes şüphesiz bu fırkalara müntesip kim varsa onu gösterirler. Eğer Ehl-i sünnet’i göstermelerini istese, ona Ashâbu’l-hadîs’i gösterirler.”¹⁵⁰

Zâhiriyye mezhebinin temsilcilerinden İbn Hazm’a göre de Resûlüllâh’tan başka birine ittibâ eden ve sünnet ve cemaate uymayan kimse, sünnet ve cemaat ehli olma iddiasında kesinlikle yalancıdır. O, sözlerine şöyle devam etmektedir: “İşte biz, yani sadece hadise ittibâ ve i’timâd edenler topluluğu olarak, inkarı kâbil olmayan bir burhân ile gerçek anlamda Ehl-i sünnet ve’l-cemaatin temsilcisiyiz.”¹⁵¹

İbn Hazm’a göre Eş’ariyye, Ehl-i sünnet’e en uzak fırkadır. Ayrıca Ebû Hanîfe ve ashâbını, Mürcie’nin Ehl-i sünnet’e en yakın kolu olarak addeden İbn Hazm, bu anlayışıyla Hanefileri de Ehl-i sünnet dışında telakki etmektedir.¹⁵² Hanbelîler ise Eş’arî’yi tekfir edip öldürülmesini mübah görmüşlerdir.¹⁵³ İbn Teymiyye de Eş’ariyye’nin, Ehl-i sünnet ile Cehmiyye’den terkip edilmiş bir fırka olduğu görüşündedir.¹⁵⁴

Hanbelî bir müellif olan Seksekî, Ashâb-ı hadîs’i ve Hanbelîler’i Ehl-i sünnet olarak görmekte¹⁵⁵ ve Eş’ariyye’yi, “Allâh, ses ve harf şeklinde Kur’ân’la konuşmuştur” görüşlerinden dolayı Ehl-i sünnet’i, haksız olarak Mücessime diye niteleyen dalâlet fırkaları arasında zikretmektedir.¹⁵⁶

Ashâbu’l-hadîs, aynı zamanda kaleme aldıkları akâide dâir eserlerine *İtikâdü eimmeti Ehli’l-hadîs*¹⁵⁷ ve *Akâdetü’s-Selef ve Ashâbi’l-*

¹⁵⁰ İbn Kuteybe, *Te’vîl*, s. 137.

¹⁵¹ İbn Hazm, *el-İhkâm*, IV, 128.

¹⁵² İbn Hazm, *el-Fasl*, II, 265.

¹⁵³ Özler, *Ehl-i Sünnet Ehl-i Bid’at*, s. 27.

¹⁵⁴ İbn Teymiyye, *Der’u Teâruzi’l-akl*, VII, 35-36.

¹⁵⁵ Gömbeyaz, “73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, c. 14, sy. 2, s. 153, 26. numaralı dipnot.

¹⁵⁶ Seksekî, *el-Burhân*, s. 95.

¹⁵⁷ Ebû Bekir el-İsmâîlî’nin (ö. 371/981) Ehl-i sünnet’in inanç esaslarına dâir yazdığı eser. (Zira el-İsmâîlî, eserine “Biliniz ki –Allâh bize ve size merhamet etsin- Ehl-i hadîs’in yani Ehl-i sünnet ve’l-Cemaat’in mezhebi...” diyerek başlamaktadır. Bkz. Ebû Bekir el-İsmâîlî, *İtikâdü eimmeti Ehli’l-hadîs*, s. 34.)

*hadîs*¹⁵⁸ gibi isimler vererek Selef ve Ehl-i sünnet akâdesinin Hadis ehli tarafından devam ettirildiğini göstermeye çalışmış ve hicrî III. asırdan itibaren Ehl-i sünnet'in gerçek temsilcilerinin ve Sünnîlerin kendileri olduğunu iddia etmeye başlamışlardır.¹⁵⁹ Eş'arî de *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn* adlı eserinde Ehl-i sünnet'in inanç esaslarını özetlediği bölüme "Ashâbu'l-hadîs ve Ehlü's-sünne'nin Görüşleri"¹⁶⁰ başlığını koyarak bu iki zümreyi aynı gördüğünü ortaya koymuştur.¹⁶¹

Mâturîdî bir bilgin olan Pezdevî (ö. 493/1100) ise "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'in Belirlenmesi" başlığı altında Mâturîdiyye'nin, Hz. Peygamber'in ve ashâbının bulunduğu orta yol üzere olduğunu ifade eder ve sıfatlarını ispat etmek hususunda, Allâh'a cisim, organ, yer değiştirerek nüzûl ve Arş'a oturmak gibi şeyleri nisbet eden Hanbelîler gibi Ehl-i sünnet dairesinin dışına taşmadıklarını belirtir.¹⁶² Pezdevî, Eş'arî ve Ashâbu'l-hadîs'in Ehl-i sünnet'le ters düşükleri noktaları da ayrı başlıklar altında ele alarak Mâturîdiyye'nin Ehl-i sünnet'in gerçek temsilcisi olduğunu ortaya koymaya çalışır.¹⁶³

182 | db

Bir diğer Mâturîdî mütekellim olan Ebu'l-Muîn en-Neseî (ö. 508/1115) de Ehl-i sünnet'i temsil edenin yalnızca Mâturîdiyye olduğu kanaatindedir.¹⁶⁴

Eş'arî kelimcilerden İcî (ö. 756/1355), fırka-i nâciye'nin Eş'arîler olduğunu iddia ederken,¹⁶⁵ Cürcânî (ö. 816/1413) ise Ehl-i sünnet'e Selefîyye ile Eş'ariyye'yi dahil edip Mâturîdiyye'den hiç bahsetmemektedir.¹⁶⁶ Bâkîllânî (ö. 403/1013), İsferyânî (ö. 471/1078) ve Cüveynî (ö. 478/1085) gibi Eş'arî alimler de Eş'ariyyeyi Ehl-i sünnet olarak kabul etmişlerdir.¹⁶⁷

¹⁵⁸ Ebû Osmân es-Sâbûnî'nin (ö. 449/ 1057) akâide dâir eseri. (Eserin diğer bir ismi, *er-Risâle fi i'rikâdi Ehlî's-sünneti ve Ashâbi'l-hadîsi ve'l-eimmeti*'dir.)

¹⁵⁹ Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, s. 53, 136. numaralı dipnot; Krş. Özler, *Ehl-i Sünnet Ehl-i Bid'at*, s. 36-37.

¹⁶⁰ Eş'arî, *Makâlât*, s. 290.

¹⁶¹ Özler, *Ehl-i Sünnet Ehl-i Bid'at*, s. 36-37.

¹⁶² Pezdevî, *Usûlü'd-Dîn*, s. 244.

¹⁶³ Pezdevî, *Usûlü'd-Dîn*, s. 252-254.

¹⁶⁴ Yavuz, "Ehl-i Sünnet", *DİA*, X, 528; Özler, *Ehl-i Sünnet Ehl-i Bid'at*, s. 27.

¹⁶⁵ İcî, *Akâidi Adudîyye*, s. 4; *el-Mevâkıf*, s. 429.

¹⁶⁶ Yavuz, "Ehl-i Sünnet", *DİA*, X, 528.

¹⁶⁷ Özler, *Ehl-i Sünnet Ehl-i Bid'at*, s. 27.

B. Mu'tezile

Mu'tezile mensuplarına göre hadislerde kurtuluşa ereceği haber verilen cemaat kendileridir. Mu'tezile'nin önemli isimlerinden Kâdî Abdulcebbâr (ö. 415/1025) bu konunun üzerinde önemle durmakta ve sünnete sarılmayı ve icmâyı terkettikleri eleştirilerine cevap verirken, muhaliflerini sünnet ve cemaat kavramlarını anlamamakla itham ederek şöyle demektedir: "Sünnet, Hz. Peygamber'in yapıp etmeye devam ettikleri davranışlarıdır. Bir rivayet sıhhat şartlarını taşıdığı zaman o söz ve fiil sünnettir. Haber-i vâhid ise böyle değildir. Cemaat ise ümmetin kendisinde icmâ ettiği şeydir. Dolayısıyla kendisiyle amel câiz olmayacak derecede sâbit olmayan bir husus ise ancak haber-i vahiddir. İşte savunduğu görüşleri, benimsediği prensipleriyle hakkı, doğruyu savunan, sünnet ve cemaate sarılan bizim ashâbımız (Mu'tezile) dir."¹⁶⁸

Ayrıca O, Hz. Ali'den şöyle bir nakilde bulunarak kendi mezhebinin haklılığını ortaya koymaya çalışmaktadır: "Hz. Ali'ye "Sünnet, bid'at, cemaat ve furkat nedir?" diye sorulduğunda, O şöyle cevap vermiştir: "Sünnet, Hz. Muhammed'in sîretidir. Bid'at ise sünnete muhalefet etmektir. Cemaat az da olsalar hakkı savunanların birliği, furkat da sayıları çok da olsa bâtilı savunanların anlaşmasıdır."¹⁶⁹

Kâdî Abdulcebbâr (ö. 415/1025), "*Kurtuluşa olan fırka, benim ve ashâbımın yolunda olanlardır.*"¹⁷⁰ rivayetini kaydettikten sonra ise: "O halde "cemaat" ile kastolunan büyük çoğunluk değil; hakka ve doğruya isabet edenlerdir. Mühim olan çoğunluk değildir. Zira Allah, Kur'ân-ı Kerim'in birçok¹⁷¹ ayetinde azınlığı methetmiş, çoğunluğu ise zemmetmiştir." demektedir.¹⁷² Sevâd-ı a'zam (büyük çoğunluk) hakkında da değerlendirmelerde bulunan Kâdî Abdulcebbâr: "O halde esas olan çoğunluk değildir. Çünkü bazı çoğunluklar yanlış savundukları halde, azınlıkta olanlar doğruyu savunuyor olabilirler. Nitekim Havâric, Mürcie, Şî'a ve Ashâbu'l-hadîs gibi fırkalar çoğunlukta bulunmalarına rağmen görüşleriyle yanlış savunmaktadır ve bunların fikirleri birbirlerine zıttır. Onun için bu çoğunluğun gerçeği temsil ettiğini söyleyemeyiz. Bütün bunlardan dolayı çoğunluk ölçü olamaz. Nitekim Kur'ân'da Allah, "*Eğer bilmi-*

¹⁶⁸ Kâdî Abdulcebbâr, *Fadlu'l-i'tizâl*, s. 186.

¹⁶⁹ Kâdî Abdulcebbâr, *Fadlu'l-i'tizâl*, s. 186; Bkz. Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, I, 378.

¹⁷⁰ Tirmizî, "İmân", 18.

¹⁷¹ Sâd 38/24; Sebe' 34/13; en-Nisâ 4/66; el-En'âm 6/16.

¹⁷² Kâdî Abdulcebbâr, *Fadlu'l-i'tizâl*, s. 186.

yorsanız bilenlere sorunuz”¹⁷³ diye buyururken cemaate, yani çoğunluğa sorun dememiştir. İlim ehline sorun diyerek mühim olanın, az da olsalar doğruyu bilenler olduğuna işaret etmiştir.” demektedir.¹⁷⁴

Kâdî Abdulcebbâr, ayrıca kendi mezhebini destekler mahiyette ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılacağını ve kurtuluşa erecek olanların ‘el-Fietü’l-mu’tezile’ olduğunu belirten bir rivayet nakleder.¹⁷⁵

Meşhur mu’tezilî bilgin Câhız (ö. 255/868) ise daha eleştirel bir yaklaşımla “Ehlü’l-cemâa” kavramının ortaya çıkışının, itikadî bir muhtevâdan çok, tamamen siyasî içerikli olduğunu düşünmektedir. O, Hz. Hasan’ın hilafetten vazgeçip devlet idaresini bütünüyle Muâviye’ye teslim ettiğinde Muâviye’nin bu yılı “âmu’l-cemâa/birlik yılı” ilan etmesinden dolayı bu gibi kavramların Emevî idaresi kaynaklı olduğunu ortaya atmaktadır.¹⁷⁶

C. Şîa

Şîiler de kendilerinin fırka-i nâciye olduğunu düşünmektedir.¹⁷⁷

184 | db

Nitekim Şîiler tarafından Kur’ân’dan sonra en güvenilir hadis eserleri olarak kabul edilen dört kitaptan biri olan Kuleynî’nin (ö.329/939) *el-Kâfî* adlı eserinin şârihlerinden Meclisî (ö. 1111/1699), eseri “Fırka-i nâciye’nin en güzel ve en önemli kitabı” olarak takdim etmektedir.¹⁷⁸

Şîa’ya göre hak üzere olan, doğruya isabet eden fırka kendileri olup, onlara muhalif olan diğer fırkalar dalâlettedir. Şîiler’in kurtuluşa erip, cennetlik olduğunda da hiç kuşku yoktur.¹⁷⁹ Fırkalardan kimi Mürcie, kimi Harûriyye, kimi de Kaderiyye diye kendilerini tanıtırken, onlar “Türâbiyye” ve “Şîatü Ali” olarak seçkin insanlar konumundadır.¹⁸⁰

Kuleynî, “Hz. Peygamber’in Cemaate Sarılmayı Emretmesi” başlığı altında “Üç hususta mü’minin kalbi asla hainlik yapmaz; Allâh’a ihlasla ibadet etmek, devlet başkanlarına bağlılık ve müslümanların

¹⁷³ en-Nahl 16/43.

¹⁷⁴ Kâdî Abdulcebbâr, *Fadlu’l-i’tizâl*, s. 187-189.

¹⁷⁵ Kâdî Abdulcebbâr, *Fadlu’l-i’tizâl*, s. 166. (Temel hadis kaynaklarında böyle bir hadise ulaşamadık.)

¹⁷⁶ Özler, *Ehl-i Sünnet Ehl-i Bid’at*, s. 39; Krş. Dönmez, “İcmâ”, *DİA*, XXI, s. 418.

¹⁷⁷ Sadr, *eş-Şî’atü’l-İmâmiyye*, s. 47.

¹⁷⁸ Meclisî, *Mir’âtü’l-ukûl*, I, 3;

¹⁷⁹ Kuleynî, *el-Kâfî*, VIII, 126.

¹⁸⁰ Kuleynî, *a.g.e.*, VIII, 70.

cemaatine sarılmak.” hadisini zikreder. Rivayetin başka bir tarikinde Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ile hadisin ravisi arasında dikkat çekici bir konuşma geçmektedir: Ravi, Süfyân es-Sevrî’ye: “Allâh’a ihlasla ibadet etmeyi anladık. Fakat bize itaat etmemiz emredilen devlet başkanları kimdir? Muâviye mi? Oğlu Yezîd mi? Mervân b. Hakem mi? Yoksa bizce şahitlikleri makbul olmayan, arkalarında namaz kılmayı caiz görmediğimiz kimseler mi?! Sonra müslümanların cemaatine sarılmaktan kasıt hangi cemaattir? Namaz kılmayan, oruç tutmayan, gusül bilmeyen, Kâbe’yi yıksa, annesini nikahlasa bile o kimseye Cebrâîl ve Mîkâîl gibi mü’mindir diyen Mürcîî mi? Allâh’ın dilediği olmaz. İblîs’in dilediği ise gerçekleşir diyen Kaderî mi? Yoksa Ali b. Ebû Tâlib’den teberrî edip, onu küfürle itham eden Harûrî mi? Yoksa iman, Allâh’ı şerîksiz bilmekten başka bir şey değildir diyen Cehmî mi?” diye sorar. Süfyân es-Sevrî: “Yazık olsun sana! Peki onlar ne düşünüyorlar?” diyerek mukabelede bulunca, ravi: “Onlar itaat edilmesi gereken imâm, Hz. Ali’den başkası değildir. Müslümanların cemaatine sarılmaktan maksat da Ehl-i beyt’tir diyorlar” deyince, Süfyân es-Sevrî, kitabı atıp, parçalar sonra da bunu kimseye söylememesini tenbihler.¹⁸¹

Bu rivayeti şerheden Meclisî’ye göre, hadiste geçen cemaat aralarında hiçbir ihtilaf ve ayrılık olmayan Şîa imamlarına veya o imamlar etrafında birleşmiş İmâmiyye Şîa’sına ya da müslüman topluluğuna delalet eder. Zaten Meclisî’ye göre müslümanların cemaati de masum imamlar ve onların imameti hususunda ittifak etmiş bulunan Şîa’dır.¹⁸²

Sonuç

Araştırmamızda öncelikle cemaatten yana tavır almayı emreden rivayetlerdeki cemaat ve tefrika kelimelerinin incelenmesine çalışılmıştır. Cemaat kelimesinin Kur’ân-ı Kerîm’de geçmemekle beraber hadislerde çokça kullanıldığı görülmektedir. Birleştirmek, biraraya getirmek gibi sözlük anlamlarına sahip cemaat kelimesinin, Kur’ân’da geçmemesine rağmen Hz. Peygamber’in lisanından bu kadar çok sâdır olması, Kur’ân’ın birçok âyetinde verilmek istenen birlik ve beraberlik mesajının hadis-i şerîflerdeki yansımaları olarak kabul edilebilir.

¹⁸¹ Kuleynî, *el-Kâfî*, I, 469.

¹⁸² Meclisî, *Mir’âtü’l-ukûl*, IV, 325.

Kur'ân'da ve hadislerde geçen tefrika kelimesi ve türevlerinin ise dinî alanda İslâm'ın temel değerlerinin yozlaşmasına sebep olacak, siyâsî ve sosyal alanda da müslümanların birlik ve beraberliklerini bozacak, himmetlerini dağıtacak faaliyetleri ifade etmek için kullanıldığı ifade edilebilir. Ayrıca dinin aslî prensipleri ile çatışmayan ve İslâm düşüncesinin gelişmesine katkıda bulunan görüş farklılıklarının meşrû kabul edildiği ve kınanan tefrika kapsamında olmadığı anlaşılmaktadır.

Cemaate sarılmayı emreden hadislerde kurtuluşa erecek fırka olarak bildirilen, fitne ve kargaşa durumlarında kendisinden yana tavır alınması gereken ve muhalefeti asla onaylanmayan cemaat kavramının neye delalet ettiği hususunda İslam alimleri tarafından farklı görüşler ortaya konulmuştur. Bu noktada cemaat kavramının başta sahabe olmak üzere müçtehid alimler, sevad-ı a'zam, ehlü'l-hal ve'l-akd vb. anlamlara geldiği belirtilmiştir.

Ehl-i sünnet ve'l-Cemaat veya başka bir ifade ile fırka-i nâciye kavramlarının meşrûlaştırıcı, geçerli kılıcı ve ikna edici özelliğinden dolayı bir çok fırka kendisini Ehl-i sünnet ya da kurtuluşa olan fırka olarak görmüş, diğer fırkaları ise Ehl-i bid'at olarak damgalamıştır.¹⁸³ Bunun doğal bir sonucu olarak Ehl-i sünnet'in ve diğer fırkaların çerçevesinin belirlenmesinde İslâm Mezhepler Tarihi'inde üzerinde ittifak edilmiş bir metot tesis edilememiş dolayısıyla farklı yorum ve anlayışlar etkili olmuş, birbirine oldukça muhalif bakış açıları ve bunların savunucuları ortaya çıkmıştır.¹⁸⁴ Şurası bilinmektedir ki Hz. Peygamber kurtuluşa erecek fırkayı ismen zikretmemiş¹⁸⁵, sadece kurtuluşa olabilmeyen yolunu ve özelliklerini belirlemiştir ki, bu özellik ve yol ise O'nun ve ashâbının üzerinde buldukları yaşam tarzı, yani Kur'ân ve sünnetin yoludur.¹⁸⁶

¹⁸³ Okumuş, "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın Bir Meşrûiyet Aracı Olarak İcat ve İstihdamı", *Marife*, 2005, sy. 3, s. 50.

¹⁸⁴ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 20; Korkmaz, "Sınırları Belirlenemeyen Dinî Bir Oluşum: Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat", *Marife*, 2005, sy. 3, s. 387; Yusuf Şevki Yavuz, "Ehl-i Sünnet", *DİA*, X, 528.

¹⁸⁵ Nitekim hadis otoriteleri, metninde Mürcie, Cehmiyye, Eş'ariyye veya Kaderiyye gibi fırka isimleri zikredilen rivayetlerin uydurma olduklarını belirtmektedir. Bkz. Kandemir, *Mevzû Hadisler*, s. 170.

¹⁸⁶ Özler, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, s. 95.

Hz. Peygamber cemaat ile ilgili hadislerinde¹⁸⁷ ümmetine hem itikadî hem de siyasî anlamda İslâm cemaatinin izlediği yolu tavsiye etmektedir. Ayrıca Resûl-i Ekrem bu hadisleriyle müslümanların, konulmuş olan değerleri anlayıp takdir etme hususunda karşılaşacakları ayrılıklara işaret ederek¹⁸⁸ ümmetini Kur'ân ve sünnet çizgisinden ayrılmayan sahih bir itikada teşvik etmek¹⁸⁹ ve İslâm toplumunun siyasî birliğini bozacak her türlü faaliyetten sakındırmak amacıyla bazı dünyevî ve uhrevî yaptırımlarla ikazda bulunmaktadır.

Cemaate sarılmakla ilgili hadisler İslâm dininin, mü'minlerin bireyselliklerini koruyarak, öze ilişkin olmayan farklılıkları ile bir ahenk ve uyum içerisinde olmalarına ve bu sâyede ortak bir hissedişe sahip muhkem bir sosyal bünyenin oluşmasına verdiği önemi de göstermektedir.

Tabi ki böyle sağlam ve sarsılmaz bir sosyal yapı öncelikle inanç, ideal, sosyal ve siyasî yöneliş açısından ortak değerlere sahip insanlar tarafından inşâ edilebilir. Öyleyse üzerinde ittifak sağlanabilecek bu ortak değerlerin tespiti son derece önem arz etmektedir. İşte cemaate sarılmayı emreden hadislerin bize gösterdiği şey bu ortak değerlerin, İslâm dinini kaynağından yani Hz. Peygamber'den bu tarafa asırlarca aslına uygun bir şekilde sonraki nesillere aktaran, başta sahâbe-i kirâm olmak üzere Kur'ân'ın ve sünnetin gösterdiği yoldan ayrılmamış ilim ehlinin benimsediği değerler olduğudur.

Kaynakça

- Abdurrezzâk, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, I-XII, nşr. Habîburrahmân A'zamî, Beyrut 1983.
- Abdûlbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Dâru'l-hadîs, Kahire 1364.
- Abdülhâdî el-Misrî, Muhammed, *Ehlü's-sünneti ve'l-cemâa meâlimü'l-intilâkati'l-kübrâ*, Dâru'l-İlâmi'd-Düvelî, 4. Baskı, Kahire 1992.
- Abdülkâdir el-Geylânî, Abdülkâdir b. Mûsâ b. Abdullâh el-Ceylânî, *el-Gunye li-tâlibî tarîki'l-hak*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, nşr. Muhammed Hâlid Ömer, 1. Baskı, Beyrut 1996.

¹⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, IX, 489, XXXV, 445; Buhârî, "Fiten", 2; "Diyât", 6; Müslim, "İmâre", 13; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 30.

¹⁸⁸ Fığlalı, "Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler", *A. Ü. İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, s. 118.

¹⁸⁹ Devvânî, *Şerhu'l-Celâl*, I, 23-24.

- Âcurrî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hüseyn b. el-Âcurrî, *Kitâbü'ş-şerfa*, Dâru'l-vatan, I-VI, nşr. Abdullâh b. Ömer b. Süleymân ed-Dümeycî, 1. Baskı, Riyad 1997.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Müessesetü'r-risâle, I-L, nşr. Şuayb el-Arnâvûd ve dğr., 1. Baskı, Beyrut 1995.
- Akl, Nâsır b. Abdülkerîm, Nâsır b. Abdülkerîm el-Akl, "Mefhûmü'l-cemâati fi'l-Kitâbi ve's-sünne", *Mu'temeru'l-cemâati ve'l-imâme (Cemaat ve İmâmet Sempozyumu)*, SuûdîArabistan. http://www.wasateah.com/publish/article_584.php
- Ali el-Müttakî, Alâüddîn Ali el-Müttakî b. Hüsâmüddîn el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl fi süneni'l-akvâli ve'l-ef'âl*, Müessesetü'r-risâle, I-XVIII, nşr. Bekrî Hayyânî, Saffet es-Sekâ, 5. Baskı, Beyrut 1985.
- Aliyyü'l-Kârî, Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu Mişkâtü'l-Mesâbîh*, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, I-XI, nşr. Cemâl Aytânî, 1. Baskı, Beyrut 2001.
- Aynî, Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-fikr, I-XXV, Beyrut ts.
- Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-hak el-Azîmâbâdî, *Avnu'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebû Dâvûd*, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, I-XVI, 1. Baskı, Beyrut 1990.
- Bağdâdî, Abdulkâhîr b. Tâhîr el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânü'l-fırkati'n-nâciye minhüm*, Dâru'l-afâki'l-cedîde, 5. Baskı, Beyrut 1982.
- Başoğlu, Tuncay, "Tefrika", *DİA*, XXXX, 279-281.
- Berberhârî, Ebû Muhammed el-Hasen b. Ali b. Halef el-Berberhârî, *Şerhu's-sünne*, nşr. Abdurrahmân b. Ahmed el-Cümeyzî, Mektebetü Dari'l-minhâc, 1. Baskı, Riyad 1426/2005.
- Beyhakî, *el-İ'tikâd ve'l-hidâye ilâ sebîli'r-reşâd*, Dâru'l-fazîle, nşr. Ebû Abdullâh Ahmed b. İbrâhîm Ebu'l-Ayneyn ve dğr. 1. Baskı, Riyad 1999.
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî el-Cu'fî, *Sahîhu'l-Buhârî*, nşr. Muhammed Nizâr Temîm, Heysem Nizâr Temîm, Beyrut ts.
- Cemaat, *DİA*, VII, 288.
- Çakan, İ. Lütfî, *Sahâbe Kıvâmı*, Erkam Yayınları, İstanbul 2005.
- Dalkran, Sayın, "Yetmişüç Fırka Hadisi ve Düşündürdükleri", Sayın Dalkran, "Yetmişüç Fırka Hadisi ve Düşündürdükleri", *Ekev Akademi Dergisi*, c. 1, sy. 1, Kasım 1997.
- Devvânî, Celâlüddîn Muhammed b. Es'ad es-Siddîkî, *Şerhu'l-Celâl ale'l-Akâidi'l-Adudiyye (Gelenbevi haşiyesi ile birlikte)*, I-II, Dersaadet 1316.
- Dönmez, İbrahim Kafi, "İcmâ", *DİA*, XXI, 417-431.
- Ebû Bekr el-İsmâîlî, Ebû Bekr Ahmed b. İbrâhîm b. İsmâîl el-İsmâîlî, *İ'tikâdü eimmeti ehli'l-hadîs*, Dâru'l-fethî'ş-şârika, nşr. Muhammed b. Abdurrahmân el-Hamîs, 1. Baskı, y.y. 1995.
- Ebû Bekr er-Râzî, Muhammed b. Ebû Bekr b. Abdülkâdir er-Râzî, *Muhtârû's-Sihâh*, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1989.
- Ebû Dâvûd, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, Mektebetü'l-meârif, nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âli Selmân, Riyad ts.
- Ebû Nuaym, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullâh el-İsbahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-esfiyâ*, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, I-X, 1. Baskı, Beyrut 1988.
- ....., *el-İmâme, Kitâbü'l-imâme ve'r-red ale'r-râfi'za*, Mektebetü'l-ulûmi ve'l-hikem, nşr. Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fukayhî, 3. Baskı, Medîne 2001.
- Ebû Osmân es-Sâbûnî, Ebû Osmân İsmâîl b. Abdurrahmân es-Sâbûnî, *Akîdetü's-selef ve ashâbi'l-hadîs ev er-Risâle fi İ'tikâdi Ehli's-sünne ve ashâbi'l-hadîs ve'l-eimme*, Dâru'l-âsime, nşr. Nâsır b. Abdurrahmân b. Muhammed el-Cüdey', 2. Baskı, Riyad 1998.
- Ebû Şâme, Şihâbüddîn Ebû Muhammed Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm, *el-Bâ'is alâ inkârî'l-bide' ve'l-havâdis*, Matbaatü'n-nehdati'l-hadîse, 2. Baskı, Mekke 1981.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsenâ et-Temîmî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mavsilî*, I-XIV, Dâru'l-me'mûn, nşr. Hüseyin Selîm Esed, Beyrut 1989.

- Ebû Zehrâ, Muhammed, *Târîhu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*, Dâru'l-fikri'l-Arabî, I-II, Mısır ts.
Emîr es-San'ânî, Muhammed b. İsmâîl es-San'ânî, *Sübûlü's-selâm şerhu Bulûğu'l-merâm*,
Mektebetü'l-maârif, I-IV, 1. Baskı, Riyad 2006.
....., *el-İşâ'a, el-İşâ'a fî beyâni men nühiye an fîrâkihi mine'l-cemâa*, nşr. Muhammed
Bâ kerîm Muhammed Bâ Abdullâh, Mektebetü'l-ulûmi ve'l-hikem, Medîne ts.
Ensârî, Abdülhamîd İsmâîl, "Ehlü'l-Hal ve'l-Akd", *DîA*, X, 539-541.
Eş'arî, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmâîl el-Eş'arî, *Kitabu Makâlâti'l-İslâmiyyîn ve'htilâfü'l-musallîn*,
tsh. Helmut Ritter, Üçüncü Baskı, 1980.
Fıglalı, E. Ruhi, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, Şa-To İlahiyat, İstanbul 2001.
....., "Mezhepleri Doğuşuna Tesir Eden Sebepler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, sy. 4, Ankara 1980.
Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, Dâru'l-
ma'rife, 5. Baskı, Beyrut 2011.
Gömbeyaz, Kadir, "73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasni-
fine Etkisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 14, sy. 2, 2005.
Haberli, Mehmet, "İtikadî İslam Mezheplerinin Ortaya Çıkışına Etki Eden Faktörler",
İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, c. 1, sy. 1, 2012.
Hâkim en-Neysâbüri, Ebû Abdullâh el-Hâkim en-Neysâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*,
I-V, Dâru'l-Harameyn, 1. Baskı, Kahire 1997.
Hakîm es-Semerkandî, Ebu'l-Kâsım İshâk b. Muhammed el-Kâdî el-Hanefî eş-şehîr bi
İbni'l-Hakîm es-Semerkandî, *Kitâbu's-sevâdi'l-a'zam*, İstanbul 1288/1871.
Hatîb el-Bağdâdî, Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefu ashâbi'l-hadîs ve nasîhatü ehli'l-hadîs*, Mekte-
betü İbn Teymiye, nşr. Amr Abdülmün'im Selîm, 1. Baskı, Kahire 1996.
Hatipoğlu, Haydar, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, Kahraman Yayınları, 1-10, İstan-
bul 2012.
Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Hattâbî el-Büstî, *Meâlimü's-sünen*, I-IV,
nşr. Muhammed Râgıb et-Tabbâh, 1. Baskı, Halep 1932.
Hizmetli, Sabri, "İtikadî İslâm Mezheplerinin Doğuşuna İctimâî Hâdiselerin Tesirleri
Üzerine Bir Deneme", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 26, Ankara
1983.
İbn Abdülber, İbn Abdülber, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta mine'l-meânî ve'l-esânîd*, I-XXVI,
nşr. Mustafâ b. Ahmed el-Alevî, Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî ve dğr., y.y.
1967.
İbn Battâl, Ebu'l-Hasen Ali b. Halef b. Abdülmelik, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî li İbn Battâl*, I-X,
Mektebetü'r-rüşd, nşr. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm, Riyad 2003.
İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebû Şeybe el-Absî el-Kûfî, *el-
Musannef*, I-XXVI, Dâru'l-kable, nşr. Muhammed Avvâme, 1. Baskı, Beyrut 2006.
İbn Ebu'l-İzz, Ali b. Ali b. Muhammed b. Ebu'l-İzz ed-Dimeşki, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*,
I-II, Müessesetü'r-risâle, nşr. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türki, Şuayb el-
Arnavûd, 2. Baskı, Beyrut 1990.
İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen İbn Fûrek el-İsbahânî el-Eş'arî, *Kitâbu
müşkili'l-hadîs ev Te'vilü'l-ahbâri'l-müteşâbihe*, Damas, nşr. Danyâl Cîmâriye, Di-
meşk 2003.
İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XVIII, Daru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut 2003.
İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed el-ma'rûf bi İbn Hazm ez-Zâhirî, *el-Fasl fi'l-müel
ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*, I-V, Dâru'l-ceyl, nşr. Muhammed İbrâhîm Nasr, Abdur-
rahmân Umeyra, 2. Baskı, Beyrut 1996.
....., *el-İhkâm, el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, I-VIII, Dâru'l-afâki'l-cedîde, nşr. Ahmed
Muhammed Şâkir, Beyrut ts.
İbn Hibbân, İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân (bi tertîbi İbn Belbân)*, I-XVIII, Müessesetü'r-
risâle, nşr. Şuayb el-Arnavûd, 2. Baskı, Beyrut 1993.
İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe, *Te'vilü muhtelifi'l-hadîs*, el-
Mektebetü'l-İslâmî, nşr. Muhammed Muhyiddîn el-Asfar, 2. Baskı, Beyrut 1999.

- İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni eş-şehîr bi İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, Mektebetü'l-maârif, nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âli Selmân, Riyad ts.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrim İbn Manzûr el-İfrikî el-Mısırî, *Lisânü'l-arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut 1414.
- İbn Teymiye, İbn Teymiye, *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye*, I-IX, Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suûd, nşr. Muhammed Reşâd Sâlim, y.y. 1986.
- İbn Zencûye, Humeyd b. Muhalled b. Kuteybe b. Abdullâh el-Horâsânî en-Nesâî Ebû Ahmed el-Ezdî, *Kitâbü'l-emvâl li Humeyd b. Zencûye*, I-III, Merkezü'l-Melik Faysal İ'l-buhûs ve'd-dirâsâtü'l-İslâmiyye, nşr. Şâkir Zeyb Feyyâz, Suûdî Arabistan 1986.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullâh el-İşbilî el-ma'rûf bi İbnü'l-Arabî el-Mâlikî, *Âridatü'l-ahvezî bi şerhi Sahîhi't-Tirmizî*, I-XIII, Dâru'l-kütüb'il-ilmîyye, Beyrut ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî, *Keşfü'l-müşkil min hadîsi's-Sahîhayn*, I-IV, Dâru'l-vatan, nşr. Ali Hüseyin el-Bevvâb, 1. Baskı, Riyad 1997.
- İbnü'l-Hattâb, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm er-Râzî, *Meşyehatü's-şeyhi'l-ecel Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm er-Râzî el-ma'rûf bi İbnü'l-Hattâb*, Dâru'l-hicre, nşr. eş-Şerîf Hâtîm b. Ârif el-Avnî, 1. Baskı, Riyad 1994.
- İcî, Adudullâhi ve'd-dîn el-kâdî Abdurrahmân b. Ahmed el-İcî, *el-Mevâkıf fî ilmi'l-ke'lâm*, Âlemü'l-kütüb, Beyrut 1999.
- ....., *Akâidi Adudiyye* (Devvânî'nin "Celâl" şerhiyle birlite), İstanbul, 1314.
- İsferâyîni, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, Ebu'l-Muzaffer el-İsferâyîni, *et-Tabsîr fi'd-dîn ve temyîzi'l-fırkatî'n-nâciyeti anî'l-frakî'l-hâlikîn*, Âlemü'l-kütüb, nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut 1983.
- Kâdî Abdulcebbar, İmâdüddîn Ebu'l-Hasen Abdulcebbar b. Ahmed, *Fadlu'l-irizâl ve tabakâtü'l-Mu'tezile ve mübâyenetühüm li sâiri'l-muhâlifîn*, Dâru't-Tûnisîyye, nşr. Fuâd Seyyid, Tunus 1974.
- Kandemir, M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler (Menşei, Tanıma Yolları, Tenkidî)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1975.
- Karaman, Hayrettin, *İslâm'ın Işığında Günümüz Meseleleri*, I-III, İz Yayıncılık, İstanbul 2002.
- Kâsım b. Sellâm, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü'l-emvâl*, I-II, Dâru'l-hedyî'n-Nebevî, nşr. Ebû Enes Seyyid b. Receb, 1. Baskı, Mısır 2007.
- Kastallânî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hatîb el-Kastallânî, *İrşâdü's-sârî ilâ şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-X, Bulak 1323.
- Keleş, Ahmet, "73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme", *Marife*, sy. 3, 2005.
- Keskiöğlü, Osman, *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku*, Müftüoğlu Yayınları, Ankara 1969.
- Keşmîrî, Muhammed Enver el-Keşmîrî sümme ed-Diyûbendî, *Feydu'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, I-VI, Dâru'l-kütüb'il-ilmîyye, 1. Baskı, Beyrut 2005.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri, *Ashâbu'l-Hadîs'e Göre Allah'ın Sıfatları Problemi*, Basılmamış doktora tezi, Ankara 1983.
- Kirmânî, Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Kirmânî, *Sahîhu Ebî Abdillâh el-Buhârî bi şerhi'l-Kirmânî*, I-XXV, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut 1981.
- Korkmaz, Sıddık, "Sınırları Belirlenemeyen Dinî Bir Oluşum: Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat", *Marife*, sy. 3, 2005.
- Kuleynî, Muhammed b. Ya'kûb el-Kuleynî, *el-Kâfî*, Dâru't-taâruf, nşr. Muhammed Ca'fer Şemsüd-dîn, Beyrut 1990.
- Kutlu, Sönmez, *İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Kitâbiyât, Ankara 2002.
- Lâlekâî, Ebu'l-Kâsım Hibetüllâh b. el-Hasen b. Mansûr et-Taberî el-Lâlekâî, *Şerhu usûli itikâdi Ehlî's-sünneti ve'l-cemâati mine'l-kitâbi ve's-sünneti ve icmâi's sahabeti ve't-tâbiîn min ba'dihim*, I-V, Dâru Taybe, nşr. Ahmed b. Sa'd b. Hamdân el-Gâmidî, Riyad 1995.

- Makdisî, Şemsüddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr el-Bennâ' eş-Şâmî el-Makdisî el-ma'rûf bi el-Beşârî, *Kitâbu ahseni't-tekâsım fî marifeti'l-ekâlîm*, Dâru Sâdır, nşr. M. J. De Goeje, Leiden 1906.
- Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'li İmâmi Dâri'l-hicreti Mâlik b. Enes*, Daru'l-garbi'l-Arabî, nşr. Beşşâr Avvâd Marûf, Beyrut 1997.
- Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999.
- Meclisî, Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Mir'âtü'l-ukûl fî şerhi ahbâri âli'r-rasûl*, I-XXVIII, Dâru'l-kütübî'l-İslâmiyye, Tahran 1375/1955.
- Mübârekfûrî, Ebu'l-Alî Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî bi şerhi Câmii't-Tirmizî*, I-X, Dâru'l-fikr, nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf, Abdurrahmân Muhammed Osman, y.y., t.s.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcü'l-ârifin b. Ali el-Münâvî, *Feydu'l-Kadîr*, I-VI, Dâru'l-ma'rife, 2. Baskı, Beyrut 1972.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbüri, *Sahîhi Müslim el-müsemmâ el-Müsnedü's-sahîhi'l-muhtasar mine's-süneni bi nakli'l-adliani'l-adli ilâ Rasûlillâh*, Dâru Taybe, nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî, 1. Baskı, Riyad 2006.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref b. Murî en-Nevevî, *Sahîhu Müslim bi şerhi'n-Nevevî*, I-XVIII, Matbaatü'l-Misriyye, Mısır 1929.
- Nizâmüddîn en-Nisâbüri, Nizâmüddîn el-Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-Kummî en-Nisâbüri, *Tefsîru garâibi'l-Kur'ân ve reğâibi'l-Furkân*, I-VI, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, nşr. Zekeriyâ Umeyrât, Beyrut 1996.
- Okumuş, Ejder, "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın Bir Meşrûiyet Aracı Olarak İcat ve İstihdamı", *Marife*, sy. 3, 2005.
- Özler, Mevlüt, *Tarihsel Bir Adlandırmanın Tahlili Ehl-i Sünnet Ehl-i Bid'at*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2010.
- ....., *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, Nun Yayıncılık, İstanbul 1996.
- Pezdevî, Ebu'l-Yüsr Muhammed el-Bezdevî, *Usûlü'd-Dîn*, Mektebetü'l-Ezheriyye, nşr. Hans Peterlins, Kahire 2003.
- Râğıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed el-ma'rûf bi er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-ma'rife, nşr. Muhammed Seyyid Keylânî, Beyrut ts.
- Reşîd Rızâ, Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm el-müştehir bi ismi Tefsîri'l-menâr*, Kahire 1947.
- Sadr, Muhammed Sâdık, *eş-Şîatü'l-İmâmiyye*, Matbûâtü'n-necâh, Kahire 1402/1982.
- Sâvî, Salâh, *Cemâatü'l-müslimîn ve mefhûmühâ ve keyfiyyetü'lüzûmihâ fî vâkı'na'l-muâsır*, Dâru's-safve, Kahire 1413/1992.
- Seksekî, Ebu'l-Fadl Abbâs b. Mansûr et-Terînî es-Seksekî el-Hanbelî, *el-Burhân fî marifeti akâidi ehli'l-edyân*, Mektebetü'l-menâr, nşr. Bessâm Ali Selâme el-Amûş, Ürdün 1996.
- Sem'iyât, *DİA*, XXXVI, 494.
- Sindî, Ebu'l-Hasen el-Hanefî el-ma'rûf bi es-Sindî, *Şerhu Süneni İbn Mâce el-Kazvîni*, I-II, Dâru'l-ceyl, Beyrut ts.
- Suyûtî, *Kütü'l-muğtezî alâ Câmii't-Tirmizî*, I-II, Câmî'atü Ümmi'l-Kurâ, hzr. Nâsır b. Muhammed b. Hâmid el-Garîbî, Doktora Tezi, Suûdî Arabistan 1424.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut ts.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, I-III, Dâru İbni'l-Cevzî, nşr. Muhammed b. Abdurrahmân eş-Şakîr, Suûdî Arabistan 2008.
- Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm b. Ebû Bekr Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I-II, Dâru'l-ma'rife, nşr. Emîr Ali Mehnâ, Ali Hasen Fâ'ûr, Beyrut 1993.

- Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, I-IV, Müessesetü'r-risâle, nşr. Hamdî Abdülmeccid es-Selefi, Beyrut 1989.
- Tîbî, Şerefüddîn el-Hüseyn b. Abdullâh b. Muhammed et-Tîbî, *Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâti'l-Mesâbih el-müsemmâ bi el-Kâşif an hakâiki's-sünen*, I-XIII, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, nşr. Abdülhamîd Hindâvî, Mekke 1997.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevra et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, Mektebetü'l-maârif, nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen es-Selmân, Riyad ts.
- Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmine Giriş*, Damla Yayınevi, Ankara 2014.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Sosyoloji Sözlüğü*, M.E.B., İstanbul 1969.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Ehl-i Bid'at", *DİA*, X, 501-505.
- ....., "Ehl-i Sünnet", *DİA*, X, 525-530.
- Yüsrî, Muhammed, *İlmü't-tevhîd inde Ehli's-sünneti ve'l-cemâati el-mebâdî' ve'l-mukaddimât*, y.y. 2004.
- Zebîdî, es-Seyyid Muhammed Murtazâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, I-XXXX, Matbaatü Hükümeti Kuveyt, nşr. Abdüssettâr Ahmed Ferâc ve dğr. Kuveyt 1965.

